

съ Карини

СТОЯНЪ МИХАЙЛОВСКИ

НЕИЗДАДЕНИ СЪЧИНЕНИЯ
ТОМЪ II

РЕЛИГИОЗНИ И
ФИЛОСОФСКИ
РАЗМИШЛЕНИЯ

УВОДЪ, БЕЛЕНКИ И УРЕДБА ОТЪ
ИВАНЪ БОГДАНОВЪ

80/1421

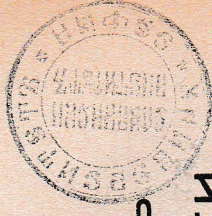
КОМИТЕТЪ „СТ. МИХАЙЛОВСКИ“
С О Ф И Я — 1 9 4 1

M

Славянски и др

СТОЯНЪ МИХАЙЛОВСКИ

УН. БИБЛИОТЕКА
2848
1943

БОГЪ
ВЪЗХОДЪ
ЖИВИ ИДЕИ

ВЪ СВѢТЛИТЪ ВИСИНИ
НА ИСТИНАТА

РЕЛИГИОЗНИ И ФИЛОСОФСКИ
РАЗМИШЛЕНИЯ

СОФИЯ
КОМИТЕТЪ „СТ. МИХАЙЛОВСКИ“
1941.

МИХАЙЛОВСКИ КАТО МИСЛИТЕЛЪ

Може да се поддържа съ основание, че и до днесъ по широта на идеи и по мощъ на вдъхновение, като поетъ, трибунъ и мислителъ, Михайловски е схванатъ най-пълно отъ широкитѣ срѣди на самия мислещъ народъ. Ако българскитѣ литератори се задоволяватъ да го разглеждатъ и до сега предимно като поетъ-изобличителъ, безименни ценители по собствени внушения го наричатъ поетъ-философъ, като влагатъ въ тоя терминъ всичкото свое преклонение предъ прозренията на неговата мисль и предъ оригиналността на неговитѣ идеи. Облегнати върху инстинкта на здравомислещия народъ, тѣ чувствуватъ величието на голѣмия писателъ тъкмо по ония творчески отличия, поради кои българскитѣ интелигенти и до днесъ не сѣз наклонни да му окажатъ своето благоразположение. Михайловски оживѣ въ съзнанието на широкитѣ четци срѣди не толкова чрезъ аленитѣ дири на своитѣ жестоки слова, колкото чрезъ кроткото сияние на своята обнадеждаваща мисль: той изгрѣ въ пълень блѣсъкъ следъ като престана да гони тълпата съ бичъ въ ржка и се опита да я воли, да ѝ покаже правилния пѣтъ.

Едва ли е нужно да доказваме, че отъ всичко, което неговиятъ духъ е завещалъ на поколѣнния въ слово, най-дълго време ще съхранятъ своята сила и най-продължително ще се четатъ неговитѣ нравствено-философски и религиозни размишления, въпрѣки че още не сѣз за-

8978

000000145185

своили вниманието на днешния читател. Цѣлокупното му дѣло на писател, на което той винаги е гледалъ като на сетнина отъ изпълнението на дълга си къмъ себеподобитѣ, намира своя великъ смисълъ тъкмо въ неговитѣ прозрения на мислител. Опитгътъ на цѣлия му животъ и всичкото му вдѣхновение на поетъ и общественъ раборецъ оживѣватъ въ неговитѣ Рамишления. Тамъ знанята се сливатъ съ дълбоката му вѣра и любовта му къмъ човѣка съ голѣмия му идеалъ за новъ животъ. Тѣй, следъ дълги лутаници и многократни отчаяния, той доплува до спасителния брѣгъ на крешката вѣра и се успокоява въ обаятията на висшата мѣдростъ, въ служба на която бѣ изразходвалъ и вдѣхновението си на поетъ. Мислителгъ довършва дѣлото на поета и осмисля житейския друмъ на човѣка Михайловички, като успокоява вѣлненята на единия и като задоволява алчещата за истина съвѣсть на другия.

Неговиятъ духъ представя рѣдко щастливо съчетание на качества за мислителска дейность. Надаренъ съ изтънчена славянска чувствителность и отзивчивость, склоненъ къмъ чести задълбочавания и размисли, той притежава освенъ това чѣрти на неудовлетвореность, на необузданъ стремежъ къмъ истина и свѣршенство, като сжцинско чедо на Изтока, но успѣва да хармонира цѣлата своя сложна индивидуалность съ помощта на облагородена по френски образецъ дисциплинирана мисълъ. Животгътъ на духа, вѣчнитѣ идеи, що движатъ свѣта и човѣка, небето като царство на предвѣковнитѣ тайни, занимаватъ неговия умъ съ повсеминутни догадки и го правятъ обитателъ на висши духовни сфери, поради което той започва да живѣе битие на самоволенъ отшелникъ. Той добива способность да се потапя безъ страхъ

въ бездѣннитѣ води на чистия размисълъ и да се издига надъ мѣлитѣ на всѣкидневиего, за да прочита огненитѣ слова на вѣчния законъ.

Мнозина гледатъ на Михайловички като на странна личность, като на уникамъ въ нашата литература, и затова отбелязватъ идеигъ, вдѣхновението и стила му, като изключителни. И може би, по тоя начинъ допринасятъ много за отчуждението му отъ публиката. Би могло да се докаже, че като творецъ Михайловички индивидуализува едни отъ най-типичнитѣ чѣрти на нашия племененъ духъ, че многократно е ставалъ изразителъ на народни стремежи и озарения. Но докато у други творци народнитѣ домогвания сж изразени чрезъ колебливостта на не достатъчно будно съзнание, у него тѣ избухватъ съ напрежение, което не само поставя проблемигъ, но налага и тѣхното разрешение. Затова като поетъ той може да бжде характеризуванъ най-правилно чрезъ своя послепенъ темпераментъ, чрезъ своя патосъ. Ако наистина идеигъ му бѣха страни и причудливи, той не би се радвалъ на тази здрава връзка съ народа, която го прави толкова популяренъ и авторитетенъ. Но впрочемъ този фактъ не е тѣй очевиденъ почти за всички отъ досегашнитѣ негови изследователи.

Това гледище може да послужи като основа и на характеристиката му като мислител. Макаргъ единственъ у насъ, той не бива да бжде разглежданъ като необяснимъ даръ на природата, като оазисъ срѣдъ пустиня — тѣй като чрезъ това не бихме могли да обяснимъ не само появата му срѣдъ единъ неразвитъ народъ, за какъвто нашиятъ ще трѣбва да бжде представенъ, но сжщо и връзкитѣ на неговото дѣло съ българската действителность, която не само го обусловя, но и подхранва. Ако до сега никой другъ отъ нашитѣ

духовни първенци не се е проявил като мислител, това не ще каже, че нашият народ е чужд на всякакъв размисъл и че е далеч от проблемите на духа. Макарь неговият духовни съзерцания да се извършват сръдъ голѣма самота и макаръ че не обича да ги сподѣля — нашият народ е разрешил за себе си всички голѣми въпроси и си е изработил самобитна философия, съ която преди всичко друго като българинъ е закърменъ и самиятъ Михайловски. Затова като мислител той не би ималъ особено значение, ако би се явилъ като въвестител на изключителни нравствено-религиозни начала, колкото гениални да бѣдагъ тѣ, ако не би се облегалъ върху философския реализъмъ на нашия народъ и ако не би излъзълъ изъ неговата върска традиция. Наистина за сега той се възвишава като самотенъ върхъ, дето е сърбдоточена мощта на дълголѣтно развитие, но това иде да потвърди, а не да отрече, че като мислител той представя величавъ почеткъкъ, изъ който ще се разразягъ неподозирани до днесъ сили и дарби на народа. И понеже се явява като обобщител на подхранвани отъ дълго време всенародни идеи, той израства предъ очитѣ ни като олицетворител на национални качества и стремежи, кждето се заключава и голѣмото му значение като пръвъ български мислител.

Между всички, които иматъ дарбата да се сърбдоточаватъ надъ голѣмитѣ проблеми, малцина могатъ да доловятъ формулитѣ на вѣнчитѣ идеи, а съвсемъ малко между тѣхъ успѣватъ да налучкатъ неповторимиятъ имъ изразъ. Нашата литература не съдържа много страници съ философски и религиозни размисления. Като не броеимъ Михайловски, размисългъ на българскитѣ писатели се е изразилъ въ нѣколко цикъла отъ раз-

нохарактерни сенгенции и афоризми*. Дълбоката народна мждростъ и прозренията на свѣтовнитѣ мислители не сж раздвижили още духовния миръ на българскитѣ писатели. Чисто чувствено отношение къмъ свѣта характеризова за сега словеснитѣ домогвания на нашия творецъ. Сякашъ Михайловски е обсебилъ правото да законодаелствува въ областта на морала, като е събралъ въ една душа духовнитѣ пориви на нѣколко поколения. И затова още съ първитѣ си стѣпки на литературното поприще той се хвърля въ очи чрезъ особеното задълбочаване надъ проблемитѣ, което по-сетне му спечелва и прозвището „поетъ-философъ“. Любовта къмъ правдата, вѣнчиятъ стремежъ къмъ нови хоризонти и склонността му да разсждава и поучава — чърти поради които мнозина заобикалятъ дълото му и до днесъ — намиратъ почитатели въ всички обществени сръди и го отличаватъ не като литературенъ феноменъ, а като начинател на нова глава въ българското културно творчество, отговаряща на сждо такива остри нужди на духа, каквито сж породили и чисто художественото отношение къмъ свѣта. Съ течение на времето, рамкитѣ на стиха се оказватъ тѣсни, за да изразятъ проблемитѣ, надъ които неговиятъ духъ се сърбдоточава, и затова той усвоява формата на краткото размисление и се опитва да реши съ негова помощъ вълнувацитѣ го въпроси не вече като поетъ, а като мислител. Така следъ нѣколко превръщения той попада въ най-мощната своя творческа стихия и остава името си надъ тия

* Между другитѣ вж. мисли и афоризми у К. Христовъ, А. Д. Балабановъ, Д. Бабевъ. Ценни размисления върху изкуството и живота могатъ да се прочетатъ и въ популярнитѣ книги на проф. С. п. Казанджиевъ.

достойни да бждат върхъ на цѣлото му творчество знаменити съчинения.

Понеже гледа на проблемитъ не презъ очилата на безстрастенъ метафизикъ, а презъ гледѣца на жаждещъ за новъ редъ апостолъ, Михайловски не оформява своитъ прозрения като философска система, защото не се избобта като философъ, а като моралистъ-общественъ наставникъ, близкъ до дейно осъществяване на проповѣдвани отъ него становища. Идеитъ му не се разкривагъ въ стройна метафизична система — тѣ туптятъ въ отдѣлни размишления и се налагагъ отъ духа на всичкитъ му съчинения. Това не ще каже, че като мислителъ той е механистиченъ електикъ, събирачъ на всевъзможни мждрости, и че не е поддръжникъ на опредѣлени основни положения. Макарь че водягъ до чисто нравствена философия, неговитъ разнообразни размишления давагъ отговоръ на всички главни проблеми, каквито всѣка философска система слага за разрешение. Нѣкои отъ тия проблеми сж само поставени, други разрешени недвусмислено, а нѣкои зачекнати. Целта на писателя далечъ не е била нито да създава, нито да обосновава и излага въ подробности нѣкакво философско, религиозно или нравствено учение. Затова му липсува и темпераментъ, и съответна подготовка. Неговата задача мѣри да задоволи нужди на практическия животъ. Своитъ размишления той приготвя като наставление за животъ честитъ и смисленъ, като пригответление за Небесното царство, дѣто всѣки ще получи своето възмездие и отъ дѣто ще продѣлжи пѣтя си къмъ освьѣршенствуване на вложения въ него духъ. Поради това тѣхно предназначение, той се е стремилъ да изложи своитъ Размишления съ възможно най-голяма яснота и простота. И понеже тѣ ще служатъ

за духовна утеха и олжтване, той ги излага въ форма на кратки размишления и сентенции, за да могатъ при всѣки случай да занимагъ духа и да бждатъ запаметявани като рждководни правила.

Религиознитъ и философски размишления на Михайловски съдржатъ есенцията на неговитъ прозрения като мислителъ. Но, за да дойдѣ до тѣхъ, той минава презъ твърде значително развѣтие. Още като юноша той записва съ рѣдка прилежностъ всѣки редъ дѣто словото на човѣшкия гений се е излѣло по твърде яркъ начинъ. И като се облѣга на своитъ постоянно увеличаващи се познания, на личната си склонностъ къмъ медитация и на усвоената отъ наставници и учители мждростъ, той прави своитъ пѣрви опити * съ размишления, сентенции и апофтегми. Отначало повечето между тѣхъ представягъ варианти на чужди мисли, но наскоро започвагъ да се срещатъ и оригинални. Отдѣлни цикли съ размишления той започва да публикува по вестници и списания два отъ края на миналия вѣкъ следъ като надхвърля четиридесеттѣ. Още най-раннитъ отъ тѣхъ му спечелватъ слава на прѣвъ и самобитенъ български мислителъ. Повечето отъ тия мисли се отличаватъ съ краткостъ, парадоксалностъ на израза и остроумие — близкото и непосредствено френско влияние е очевидно**.

Раннитъ размишления на Михайловски сж плодъ на общия му интересъ къмъ проблемитъ на духа. Въ началото на текуция вѣкъ него-

* Първиятъ свой цикълъ съ размишления той е публикувалъ когато е билъ едва деветнадесетъ годишенъ. Вж. Нѣколко мисли и Разсждения. — В. Денъ. Год. 1. Бр. 22 и 23. Цариградъ, 7 и 14 юлий 1875.

** Вж. напр. Животъ и литература — С. п. Мисль. Год. 7. Декември, 1897. Стр. 783; Недомлъвки — С. п. Мисль. Год. 13. Априль, 1903. Стр. 163; Недомлъвки — С. п. Мисль. Год. 15. Декември, 1905. Стр. 561.

вата склонност към медитация се разширява и повишава. Заедно съ това той почувствува голям интерес към съчиненията на френският моралисти и предприема обширни проучвания на църковна френска религиозна и нравствено-философска литература. Отъ това време датуватъ и неговитъ затвърдени възгледи по всички въпроси на религията и нравствеността. Съ течение на годинитъ той разширява кръга и се съсредоточаватъ дълбоко надъ нравствено-религиозни въпроси, че за известно време всичко друго изгубва за него интересъ. Тоя процесъ се извършва въ едно време, когато българската интелигенция е чужда на духовни домогвания, когато се увлича отъ модна економическа литература, когато на сцената блъсти Ницше¹ и полъхва нѣмскиятъ естетизицизмъ. Заради задълбочаването си надъ религиозно-нравствени проблеми Михайловска и губи отъ обаянието си въ публикака, свикнала да го вижда като бичувачъ и като разобличителъ на политическия неправди. Своитъ прозрения отъ това време той печата между другото и въ нѣкои религиозни списания и вестници, което още повече допринася за охлаждението на публиката къмъ него. По това време подъ влиянието на разрастващата се социализъмъ българскиятъ интелигентъ гледа не само съ недовѣрие, но и съ вражда на духовно-религиознитъ печатни органи*. Като се предава следъ това на другъ

¹ Сведения за автори и тълкувания на изрази търси въ Ояснителни бележки въ края на тома, следъ текстовецъ на Михайловски.

* Вж. Книга за българскитъ пастири и възпитатели — В. Духовна пробауда. Год. 1. Априль. 1906; Изъ присонитъ на мисльта — Сп. Мисль. Год. 16. Ноември. 1906; Сп. Прегледъ Год. 1. Септември. 1907; и най-вече въ Църковенъ вѣстникъ, кждето за време отъ шесть години (1907—1912) сж печатани множество не-

родъ творчество, къмъ Размишленията той се връща едва десетина години преди смъртта си и се залавя да даде окончателенъ изразъ на всички свои идеи и духовни налчквания, които е успѣлъ да засвои презъ време на полулѣковното си творчество. Отъ тия години датуватъ и непубликуванитъ му съчинения по които е формиранъ и предлежащиятъ томъ. Ако смъртта не бѣ покосила неочаквано живота му, може би той щѣше да ги обогати и съ други ценни свои прозрения и анализи, щѣше да даде на нѣкои отъ тѣхъ свършенния изразъ, съ който се отличаватъ почти всички негови работи отъ това време. Откъслечни мѣста отъ тия съчинения сж били печатани на времето въ нѣкои вестници и списания*, но по-голямата частъ отъ тѣхъ се явява на бѣлтъ свѣтъ едва днесъ. Възпроизведенигъ въ този томъ размишления по духъ и по изразъ сж твърде различни отъ всички тѣхни подобия публикувани отъ автора изъ периодичния печатъ и въ нѣкои отъ книгитъ му.

гови религиозни и нравствени размишления. По-важни цикли: Сърдцето на нѣщата; Противъ течението; Страници отъ завещанието на единъ философъ; Книга на преходнитъ блънове и на дѣлговременната мжд-ростъ (две части — 330 пасажа); Отвждъ осонитъ на слѣпата страсть и отвждъ присонитъ на модната идея (шестъ части — 680 пасажа); Книга за българскитъ пастири и наставници. Твърде интересни размишления главно по искуството Михайловски е публикувалъ и въ Съчинение Томъ I. София, 1918. Стр. XI, 198.

* Вж. в. А. Б. В. отъ 1924 дего сж печатани около 60 пасажа. Публикувани мѣста отъ тия съчинения има смшо въ сп. Кубратъ. Год. 1. 1924; сп. Листопадъ. Год. 6 и 8. 1925 и 1927 и въ сп. Зовъ. Год. 1. 1926.

*

Религиознитѣ и философски размишления на Михайловски обосноваватъ цѣлостна нравствена идеология и мѣрятъ да я наложатъ като канонъ на смисленъ и възвишенъ животъ. Основниятъ принципъ на тази идеология лежи въ схващането, че моралтъ, като регулаторъ на човѣшката активностъ, извира отъ учението за истинния Богъ — че Богъ е единствениятъ законодатель на човѣшката нравственостъ и че е опредѣлилъ веднѣжъ за винаги чрезъ Божественото учение на Иуса Христа и чрезъ гласа на свѣстѣта нейнитѣ изисквания. Вѣрата въ безсмъртието на душата е основната и вѣчна подбуда къмъ нравственъ животъ, а съзнанието за категоричността на човѣшкитѣ повеления — незамѣнимъ стражъ на човѣшката добродетель. Нѣма нравственостъ безъ вѣра въ Бога, а безъ нравственостъ животтъ губи смислъ. Повелитѣ на нравствеността не сж друго нѣщо освенъ повели на Небето. Всѣки изхожда отъ Бога, но не всѣки въ своя земенъ пѣтъ осмѣщява Божествената идея, която носи, и затова не всѣки чрезъ смъртъта се слива отново съ Отца.

Но за Михайловски Богъ не е само ръководителъ на нравственигѣ човѣшки сѣдбини, той е creator mundi², творителъ на мировия порядкъ* и на свѣтовнитѣ и хорски бѣднини. Като всѣки последователенъ теистъ той поставя сѣдбата на всѣки отдѣленъ човѣкъ въ рѣцетѣ Божии.

* Следниятъ неговъ принципъ записанъ въ края на една книга, изразява неговата обосновка по отношение бжтността на Бога: "Il y a ordres multiples, il y a lois multiples dans l'univers; mais ces choses multiples sont des parcelles de l'harmonie universelle, elles ne sont pas cette harmonie même. Il faut un pouvoir supérieur pour les réunir et fonder cette harmonie. L'univers a besoin d'unité, et pour cela il faut un Unificateur."

жии, рѣще на създатель и сѣдия. Единичкъ Богъ дава животъ, единичкъ Той знае неговиятъ смислъ. На човѣка Той е предоставилъ свобода да се развива, като е вложилъ въ душата му везна за познание на Добро и Зло* и като го е надарилъ съ свѣстъ** и съ съзнание за неговитѣ права и длѣжности. Човѣшкитѣ страдания идатъ свише. Тѣ сж изпитания за духа: способенъ за развигие е само, който се е научилъ да страда. Страданиято пречиства човѣшката душа и я прави годна за високи добродетели.

Като се рѣководи по гласа на свѣстѣта и по Божия законъ и като премине презъ горнилото на изкупващи страдания, човѣкъ може да установи такава поведение къмъ свѣта, себе си и общество, каквото би му обезпечило най-сигуренъ пѣтъ къмъ свършенство. Стремектъ къмъ нравствено свършенство е вѣчна подбуда за добродетелния човѣкъ. Но човѣкъ е поставенъ да се развива въ срѣдата на своитѣ подобни, и свършенството на неговия духъ е дотолкова ценно, доколкото може да служи като залогъ за доброденството и нравствено-духовното освършенствуване на неговитѣ ближни.

Положението, че животтъ на всѣки е мисия възложена му отъ Твореца, е вториятъ стълбъ на нравствената идеология на Михайловски. Човѣкъ трѣбва да погледне на живота си като на задача за осмѣщяване и да се насочи къмъ ней-

* Вж. нашето изследване: Прегледъ на литературната проблематика около Поема на Злото отъ Ст. Михайловски. София, 1939. Стр. 25 и след.

** Гласътъ на свѣстѣта — la voix mystérieuse de la conscience — за поветото отъ френскитѣ духовни и свѣтски мислители е най-убедителното доказателство за обуюеността на човѣшката нравственостъ отъ волята на Бога.

ното най-правилно решение. Това положение разкрива, че човъшкият живот е верига от задължения, че изисква множество мъжествени напрежения и че може да бжде извървян съгледност само когато на него се погледне сънеобходима сериозност. Съвършеният живот, т. е. животът на съзнателния човък е сериозно дѣло, плодъ на голѣмо задълбочаване и на голѣма борба съ себе. И тъй като целта на човъшкия живот не е нито обсебане на щастие, нито сливане съ нѣкакво космично състояние, както учатъ нѣкои източни религии, човъкъ трѣбва учати да се готви, за да може до край да извърви живота си и да го осмисли, като осъществи своята личност въ всичката пълнота, каквато вложени въ нея качества позволяватъ. Човъкъ трѣбва да премине живота си достойно и мъдро, за да заслужи „добра смъртъ“ — да влѣзе въ царството Божие, дето тепърва започва неговото истинско битие. Като мисия животътъ предполага непрестаненъ стремежъ къмъ съвършенство, непрестанна борба съ всички душевни, биологични и социални задръжки. Всички прояви на човъка като личност и като членъ на човъшката общност по отношение на наука, изкуство, семейство, общество и родина — трѣбва да бждатъ култивирани въ духа на основниятъ нравствени закони и да бждатъ използвани като стѣпала на непрекъсваемия духовенъ развой.

Земниятъ животъ прочее е приготвление за небесния. Законитъ на нравствеността обезпечаватъ разкриването на небеснитъ сфери. Но небесенъ животъ получава само чистият — чистъ е само силниятъ, а силата е рожба на честенъ, смиренъ и простъ животъ. Облегнатъ върху началата на истинската вѣра, въоръженъ съ воля къмъ непрестанно осъвършенствуване и обогатенъ съ да-

роветъ на чистата обичъ къмъ Божия свѣтъ и къмъ неговитъ обитатели, тукъ на земи човъкъ има за задача да се приготви като помощникъ на Бога при осъществяване на Неговитъ плановете.

Божий служителъ или помощникъ — както дума Михайловски — може да бжде само добротворецътъ. Добротворството съдържа върхътъ на нравственитъ изисквания. Добротворецътъ се е излѣкувалъ отъ първичнитъ пороци на несъвършената душа, отъ себелюбието и безразличието къмъ човъка. Той е оплѣтенъ къмъ завладяване на най-висшата човъшка добродетель — безусловната обичъ къмъ ближния, която всъщностъ е любовъ къмъ най-съвършеного Божие творение, и отъ тамъ любовъ къмъ самия Създателъ. А който умѣе да люби, вече е отпразвилъ погледъ къмъ небото, надвилъ е земната суета и се е приготвилъ за животъ отвѣждъ гроба.

Нравствено-религиозната идеология на Михайловски е проведена чрезъ множество полезни свѣти и чрезъ разнообразни знания за човъка и за свѣта. Въ орнаментиката си тя използва прозренията на българската народна мъдрост и се обогатява съ тънката наблюдателност на великитъ френски мислители. Ала изходнитъ си положения тя облѣга изцѣло върху началата на християнската нравственост* и върху религиозната догматика на Христовата църква. Тя не съдържа нито единъ чуждъ елементъ на евангел-

* Ценна поука върху нравствеността читателъ може да получи отъ капитания трудъ на проф. Г. Ст. Пашевъ: Православно-християнско учение за нравствеността (Нравствено богословие). Томъ I. Основноположи- тель, Частъ I и II. — За нравствеността изобщо и за християнската нравственостъ. София, Придворна печатница, 1939, Стр. 610.

ското Христово учение. Религиозният догматизъм на тия основни положения е обгъчен въ ризницата на мъдрото слово на знаменити мислители, учители и чловѣковедци, съ което Михайловски е обогатилъ духа си преди да даде просторъ на своята мисълъ.

*

Не е безъ значение и въпросътъ за влиянията на които авторътъ се е подвѣргналъ при изграждане на своя свѣтогледъ като мислителъ. Тия влияния сж нѣколкостранни. Особено силно и благоприятно влияние върху формацията на неговитъ възгледи е оказала върху му семейната срѣда. Както се знае, Михайловски произлиза отъ рѣдко преданно на Църквата семейство. Началата на религиозния моралъ сж внедрени въ душата му още отъ ранна възраст. Особено голѣма роля при затвърдяване на неговитъ възгледи изиграватъ напѣтственитъ слова на чича му, приснопамятния Иларіонъ Макариополски, подъ влияние на когото той се изработва като типъ на ревностенъ християнинъ. Върху тая благодатна почва кълне и се развива семето на френското хуманитарно образование. Още отъ ранни години той се запознава съ съчиненията на голѣмитъ религиозни и философски писатели и става ревностенъ поклонникъ на тѣхната мъдростъ. Затова може да се каже, че ако основнитъ линии на неговата идеология изхождатъ отъ нравственорелигиозното учение на Източната църква и отъ нейния строгъ духъ, подробноститъ сж оформени подъ непосредственото влияние на френскитъ мислители отъ XVII вѣкъ, отъ които той усвоява и майсторството да се изразява съ поразителна яснота и лекота. Неговиятъ духъ на мислителъ се е

развилъ при твърде благоприятни условия: чистотата на източната вѣра се оплодява чрезъ размишля на най-великитъ писатели въ областта на морала, каквито безъ друго сж френскитъ. Може да се каже, че и до днесъ никога западна култура освенъ френската, не е изградила толкова стройна и величествена система отъ нравствени начала. Много време преди нѣмската метафизика да реши въпроса за нравствеността, френскитъ мислителъ разработиха морала не само като система отъ рѣководни правила, но и като особна духовна област, отдѣлна отъ философията. Нѣщо повече тѣ го направиха наука* и го изградиха като единъ отъ най-важнитъ учебни предмети.

Влиянията на френскитъ моралисти върху Михайловски сж напълно асимилирани. Това се отнася само до последнитъ негови нравственорелигиозни съчинения, тѣй като въ по-раншитъ тия влияния сж още прѣки и могатъ на мѣста да се броятъ за авторизации на чужди мисли. Известно е, че презъ ония години буйниятъ духъ на писателя повлича всичко, което го впечатлява и го изразява като свое безъ да иска да знае дали то е изкривено у него или другаде. Това се отнася повече за неговитъ поетични творби за нѣкон отъ които той е билъ упрѣкнатъ, че тѣ не представяватъ нищо повече отъ стилизувани наемки изъ чуждестранни автори.

Между френскитъ моралисти, които сж утвърдили най-мощно влияние върху духа на неговитъ нравствено-религиозни размишления и особено върху неговия стилъ като мислителъ, трябва да поставимъ на челно мѣсто мислителитъ

* Върху френскитъ схващания за Морала, вж. Lévy Paul. La morale et la science des moeurs. 1927. — Rauch. L'expérience morale, 1925 — Belot. Etudes de morale positive, 1924.

отъ славния le grand siècle на le roi soleil, отъ XVII в. Той не може никога да надвие възторга си отъ духовното богатство на тая епоха и затова често се връща къмъ нея, за да се наслаждава отъ блъска я. Както е известно, презъ XVII в. въ Франция разцъхва не само мислителскиятъ анализъ — подъ бадахина на абсолютизма се кръстосватъ като мощни рѣки всички духовни завоевания на времето, а художественото слово достига паразителна висота. Вѣкътъ на L'Académie Française, на Port-Royal, на L'Hôtel de Rambouillet, на Корней, Молиеръ и Расинъ, на Лафонтенъ, Боало и Сенъ-Симонъ, на изящнитъ салони и общества, култивира финната дискусия, тънкия анализъ и се съсрѣдоточава съ голѣмо внимание надъ „проблема за човѣка“. На сцената блѣсятъ гениални мислители и оратори — ярко съзвездие, което сияе надъ цѣла Европа и отъ което водятъ начало множество свѣтли традиции. Мислителитъ на XVII в. правятъ първи опитъ да обобщятъ достиженията на вѣковната християнска култура.

Като започва отъ Монтен^а и Декарт^а, Михайловски се спира на Паскаля⁷ и неговитъ Pensées ставатъ изворъ на жива вода за неговия търсещъ духъ. Отъ Паскаля той се научава да презира смъртъта. Босюе⁸ съ кротката си усмивка му се налага като единъ отъ любимитъ му автори, а Бурдалу⁹ и Массионъ¹⁰ му доставятъ винаги трайна радостъ. Той надникна у Малбранш¹¹ и Николъ¹², негодува предъ усмивката на Ла Рошфуко¹³, но тайно му се възхищава, спира се по-дълго на Фенелонъ¹⁴, на Ла Брюйеръ¹⁵, на мадамъ Ментенонъ¹⁶ и се връща да търси мждростъ отъ поетитъ на това славно време, бидейки убе-

денъ, че епохата е рѣдко щедра къмъ своитъ духовни първенци.

Осемнадесиятъ вѣкъ го интересува само чрезъ нѣкои свои представители, между които най-голѣмо влияние упражняватъ върху му Фонтенелъ¹⁷, Риваролъ¹⁸ и най-вече Воветнаргъ¹⁹. Върху политическия му концепция е оказалъ благодатно влияние и Монтескъо²⁰. Волтеръ²¹ и Дидро²², а донейде и Русо²³ по понятни причини, не могатъ да спечелятъ неговитъ симпатии съ своитъ нравствени и религиозни разбирания. Сравнително много по-силно влияние му оказватъ мислителитъ отъ XIX вѣкъ, може би поради това, че въ тѣхнитъ творби намиратъ отзвукъ всички голѣми проблеми на едно време, съ идеитъ на което е закърменъ и той самиятъ. Отъ чиститъ мислители на XIX в. особено силно влияние му оказватъ Менъ дьо Биранъ²⁴, Амиелъ²⁵, Прев-Парадолъ²⁶, Берсо²⁷, и особено много Жуберъ²⁸. Отъ религиознитъ мислители той чете съ особено удоволствие отецъ Лакордеръ²⁹, Ламене³⁰, Жозефъ дьо Местръ³¹, отецъ Грагрий³², Шарлъ Вагнеръ³³; отъ фиологитъ Кийне³⁴, Фуйе³⁵, Литре³⁶; социологитъ Дюркеймъ³⁷ и др.; силно влияние като мислител му е оказалъ и Ренанъ³⁸. Философията на Берсона³⁹ и социологичниятъ моралъ на Леви-Брюл⁴⁰, тъй на мода въ Франция следъ пойната, не му оказватъ почти никакво влияние.

Отъ чуждитъ философски и религиозни писатели и моралисти най-мощно влияние върху формацията на неговия свѣтогледъ сж упражнили: Карлайлъ⁴¹, У. Джеймсъ⁴² и Шлаермахеръ⁴³. Нѣмската метафизична философия му е останала въ голѣмата си частъ непонятна. Отъ славянскитъ мислители особено силно влияние

главно чрезъ идеи му е оказалъ рускиягъ фило-софъ В. л. Соловьевъ⁴⁴. На Толсто⁴⁵, по ради неговото вѣрско отгъплнение, той не гледа съ добро око, макаръ да скланя глава предъ всемирния му гений. Той не е използвалъ и неговия тѣй цененъ сборникъ съ мѣдри мисли и поуczenia — Пжтть на живота — който би му по-могналъ да разшири идейния кръгъ на своигъ Размишления. Не е използвалъ Михайлов-ски и тѣй малко разработеното и до днесъ богат-ство отъ религиозни, философски и нравствени тези, което се крие въ нѣкой отъ творбитъ (Бѣсы, Преступление и наказание, Дневникъ писателя) на великия Достоевски*. Може би, той не е ис-калъ да се запита въ религиозната диалектика на Достоевски⁴⁶. Отъ древитъ най-силно впечат-ление сж му правили стоицигъ. Епиктетъ⁴⁷, Сенека⁴⁸ и Маркъ Аврелий⁴⁹ сж му били любими автори. Съчиненията на нѣкой църковни отци сж упражнили върху му сжщо благотворно влияние. Източната религиозно-мистична литера-тура не го е заинтересувала.

Нѣма да е излишно да се упоменатъ и нѣкой прѣки извори по които въ последно време сж се дооформявали нѣкой отъ неговитъ възгледи. Това сж предимно съчинения на френски автори. Между тѣхъ ще споменемъ: Агм. Sabatier⁵⁰ съ *Essai sur l'immortalité au point de vue du naturalisme évolutionniste* (Paris, 1911); Antoine Baumann съ *La religion positive* (Paris, 1903); Ferd. Brunetiere⁵¹ — *Sur les chemins de la croyance* (Paris, 1910); Auguste Sabatier⁵² — *Esquisse d'une philosophie de la religion d'après la psychologie et l'histoire* (Paris, s. a.); V. Bernies

* Вж. Преосвященный Антоній. Словарь къ творениямъ Достоевскаго. Софія, Россійско-болгарское книгоиздательство, 1921. Стр. 184. — особено глави X и XII.

— *Spiritualité et immortalité* (Paris, 1901); Paul Souriau⁵³ — *Les conditions du bonheur* (Paris, 1908); Joseph Fabre⁵⁴ съ *La pensée antique, La pensée chrétienne, La pensée nouvelle, La pensée moderne* — въ които прави прегледъ на развоя на религиозната и философска мисль отъ древно до нови времена. Особено силно влияние върху му сж оказали писмата на мадамъ Свечинъ⁵⁵, измѣзли въ началото на вѣка подъ редакцията на графъ дьо Фалу⁵⁶ въ три тома, предшеству-вани отъ единъ томъ биография и единъ томъ нейни размишления. Руската мистичка е била единъ отъ любимитъ автори на Михайлов-ски. По-нататкъ трѣбва да упоменемъ още: Th. Bartaу съ *Livre de moral pratique* (Paris, 1898), Ern. Hellou⁵⁷ съ *L'homme, la vie, la science, l'art* (Paris, 1894); P. Bugeau — *La crise morale de temps nouveaux* (Paris, 1908); Et. Lamuy⁵⁸ съ *Au ser-vice des idées et des Lettres* (Paris, 1909); M. Boutroux⁵⁹ — *Science et religion dans la philo-sophie contemporaine* (Paris, 1913); Abel Rey⁶⁰ — *La philosophie moderne* (Paris, 1919); A. Sertillan-ge⁶¹ — *Les sources de la croyance en Dieu* (Paris, 1913) — като отбележимъ, че това сж само нѣ-колко единици отъ огромната литература отъ но-ви и древно автори по които се е доформиралъ неговиятъ свѣтогледъ на мислителъ.

Размишленията на Михайловски могатъ да бждатъ посочени като благодатенъ изворъ на добронравие за всички, за които сжществува въ-просъ за спасение на душата и за бждещъ жи-вотъ. Плодъ на дълголѣтенъ размисль, тѣ сж на-писани съ вѣра, че свѣтлината ще надвие мрака и че човѣкъгъ нѣма да се превърне въ хладна и без-душна земя. Въ тѣхъ сияятъ не само най-яркигъ лъчи на неговия могъщъ талантъ и на чиститъ му чувства, но тупти и пулса на любещо човѣшко

сърдце. На тѣхъ може да се погледне още като на изразъ на съкровенъ общонароденъ стремежъ къмъ съвършенство.

Да чете човѣкъ тая книга то значи да чувствува, че е много по-висшъ отколкото се мисли и въ най-смѣлитѣ си блѣнове: въ нея той ще намѣри много доказателства за Божествения произходъ на своята душа. И той ще се научи чрезъ внушенията на нейната проповѣдь да развие качества вложени отъ Провидението въ душата му, да работи за себе си, за да бѣде силенъ въ помощта си къмъ ближнитѣ. Тая книга ще го научи още да обича и да се жертвува; тя ще му разкрие великиятъ смисълъ на страданияето; ще го направи безстрашивъ предъ смъртта; ще насили неговитѣ жажди и ще разреши съмненията му. Изъ нейнитѣ редове ще чуютъ утешителни и ласкаещи глагове страдалцитѣ; заблуденитѣ — оплѣване; обезвѣренитѣ — обнадеждаващъ призивъ. Тая книга учи на добродетели, на висша мъдрость, на свѣтло знание за човѣка, за свѣта и за Бога. Следъ като я прочете, читателтъ ще види нейния авторъ въ нова свѣтина — не вече само като избличителъ на своитѣ съвременници, но като общонароденъ водителъ къмъ свѣтло бѣдеще, като изразителъ на вѣчни идеали.

Октомврий, 1940. Иванъ Богдановъ

БОГЪ

ПРЕДГОВОРЪ

Единствената радост достъпна за хора обезправени, погазени и изнемогнали — е радостта, която задоволява съвестта.

Въ всяка друга радост такива хора виждат осъществление за тяхната неволя, гавра съ тяхната жаленка.

Българският народъ е потъналъ въ тъга.

Той тѣгува поради жестокостта и настырвеността на своитѣ вънкашни врагове, които го лишиха отъ правото да се урежда и управлява съобразно съ своя духъ, своитѣ наредби и традиции, — които му прѣчатъ да върви по пътя на прогреса и да бѣде пълень господарь на своитѣ сѣдбини.

Той тѣгува поради хищността и звѣронравието на своитѣ, вътрешни врагове, на онѣзи изродени български рожби, които жаднѣятъ за власть и плячка, и като нивдатъ своитѣ домогвания осуетени, отмѣщаватъ си чрезъ коварство и предателство, ставатъ покорни орждии на българомразеца чужденецъ.

Но тѣгуващия български народъ ние поднасяме въ дѣръ настоящата книга.

Ние поднасяме надежда на обезнадежденитъ.

Ние поднасяме вѣра на обезвѣренитъ.

Отчаянието поражда безволие и заслѣпление.

А безволието и заслѣпението докарватъ упадѣкъ и провала.

Ние поднасяме духовно благо на обезнаследенитъ.

Таа книга говори за дългъ, за доблѣсть, за търпѣливо пренасяне на неволи и изпитания, за самоотвер-

женостъ и самопожертвование, за върховната добродетел на християнина — добрината.

Но преди всичко и повече отъ всичко — тая книга говори за Бога, за божествената правда, за божественото у човѣка, сиречь за светостъта и безсмъртността, за отвѣдгробовнитъ съдбини.

И затова тая книга е озаглавена Богъ.

Човѣцитъ обичае, когато ги познаваме.

Бога познаваме, когато го обичае.

Мъдростъта не е изходната точка на богочитанието. Наопаки, богочитанието е изходната точка на всѣка мъдростъ.

Ето какво учи тая книга.

Любовта къмъ Бога е върховенъ дългъ и върховно благо, условие за духовенъ възходъ, изворъ на всѣко съвършенство.

Ето какво учи тая книга.

Вселената се състои отъ самостоятелни свѣтове — между които царятъ пълна хармония, пълна солидарностъ, — сиречь редъ ненарушимъ; редъ ненарушимъ не може самъ да се сътвори и да се наложи на безчислениотъ самостоятелни свѣтове: за подобенъ редъ е потребенъ уредникъ, за подобенъ законъ е потребенъ законодатель. Тоя уредникъ, тоя законодатель е Богъ.

Ето какво учи тая книга.

У Бога има безконечна мъдростъ и доброта. Той е сътворилъ Всемира и човѣчеството съ любовь и отъ любовь. Нищо не може да погине — и не погива — ни духъ, ни тварь — защото всичко което съществува и свѣтува е съставна часть, потребна и неотемлима часть отъ космическата наредба.

Принципъ на нищожество е принципъ лъжовенъ, защото нищо не може да бѣде нѣщо.

Принципъ на всемошно, на тържествуващо и всепоглъщаващо зло е принципъ лъжовенъ; зло е разрушително, — и да би било всеилно, отдавна би уни-

щожило вселенатъ; а въ вселената ние виждаме, наопаки, безконеченъ устремъ къмъ вѣчна обнова, безконечно сияние на вѣчна младостъ.

Ето какво учи тая книга.

Тя учи още, че както детето излиза отъ утробата на майка си и се вестява на бѣлъ свѣтъ — истото така човѣкъ напушта земното си живѣлище и се преселва въ други сфери, отвѣдземни или свърхземни.

Прочее, нека всички жалѣещи и плачещи прочетатъ това рѣководство за душевна утеха и енергия.

Нищо не избърсва човѣшкитъ сълзи тъй скоро, както убеждението, че Богъ Творецъ е едновременно Богъ Баша, сиречь неизмѣненъ и неуморенъ наставникъ, рѣководителъ, закрилникъ и охранителъ на своитъ рожби, човѣшкитъ същества — чието разумно и геройско битие Той допълва чрезъ свѣтло и блаженно свърхбитие!

Великъ-четвъртъкъ, 16 IV 1925.

I ПРОВИДЕНИЕ

1.

Вселена, това значи Богъ, казватъ мнозина.
Сиречь вселената, това е то, което наричаме Богъ.

Не. Богъ, за да бжде Богъ, трѣба да бжде единъ. Вселената не е една, не е единна, не е цѣлостъ нераздѣлна, не е организация образуваша сила всеобемна и вездесѣща,⁶³ не е всепоглѣщаща единица.

Вселената състои отъ множество свѣтове, независими единъ отъ други. Ако е позволено така да се изразиме, вселената е съюзъ отъ свѣтове. Всѣки отъ тѣзи свѣтове живѣе два живота, или по-вѣрно, живѣе двойствено: първо — живѣе самостоятелно, за себе си, въ себе си, чрезъ себе си, сиречь развива се въ основа на свои частни уредби; второ — живѣе въ общовселенския животъ, живѣе въ цѣлкупността на свѣтоветъ, живѣе като членъ, като частъ отъ всемирното сдружение.

Най-вѣрното опредѣление, което бихме могли да дадеме на вселената, е следното: разнообразни развѣтвения въ общо битие, множественостъ въ единство.

Всѣки свѣтъ има за свой върховенъ законъ да просъществува своето съществуване — въ продължение на нѣколко еволюционни фази и периоди. Всѣки свѣтъ преживява епохи на младостъ, епохи на възмъжжалостъ, епохи на старостъ. Космосътъ⁶⁴ е едно безпредѣлно поле въ което свѣтоветъ — подобни на разноформени и разноцвѣтни растения — процвѣтватъ, доцвѣтватъ, прецвѣтватъ.

Всѣки свѣтъ привършва, въ повече или по-малко време своята еволюция, разнебитва се, разтуря се, събаря се, — но не за да изчезне безследно, не за да липса отъ всемира, не за да бжде унищожень, не за да стане плячка на небитие — а за да се трансформира, за да влѣзе въ ново нѣкакво космическо сдружение, за да обнови своята мощъ и своето движение, за да подкачи ново странствование изъ просторитѣ на безконечността.

Кѣмъ опредѣлението, което дадохме по-горе, можемъ да прибавимъ и следното: вѣчно движение и преустройство, вѣчно пресъздаване.

Казахъ, че свѣтоветъ сж нѣкакъ съюзени — сиречь, че тѣ живѣятъ въ пълна хармония помежду си, нато всѣки отъ тѣхъ се развива по свой собствень законъ.

Тази наредба, тая множественостъ въ единството, това сдружение на независими сили — могатъ ли да се самосътворятъ?

Възможно ли е цото хармонията между свѣтоветъ, да се наложи сама отъ себе си?

Космическата строга дисциплина самородна ли е?

Междусвѣтовната уредба самоуредба ли е?

Не. Всѣки свѣтъ е сборъ отъ елементи, купичице отъ материи.

Материя не може сама да си наложи законъ.

Вещество не може да се самоуправява.

Камъкъ не може да си очертае пѣтъ — да се постави въ движение по една или друга посока.

Дори, ако допустнемъ, че всѣки свѣтъ, отдѣлно взетъ, еволюира възь основа на предвѣчни и всевѣчни нѣкакви закони, както ни увѣрява Лапласъ⁶⁵ въ своята Небесна Механика, това ни най-малко не донася едно решение за произхода на космическата хармония.

Всичиностъ, въ тоя въпросъ има два въпроса: първо, въпросъ за независимото отдѣлно битие на

всѣки свѣтъ, на всѣко небесно тѣло, както дума Липласъ. Второ, въпросъ за единството въ множественостъта, сиречь за реда, който цари между частитѣ на вселената.

Могатъ ли материални организации — независими една отъ друга — да влѣзатъ въ спогодба помежду си, да образуватъ сдружение чрезъ което взаимно да респектиратъ своя самостоятеленъ развой, и едновременно да установятъ помежду си солидарность, — это въпросъ на въпроситѣ.

Да, всемирнѣтъ, повтаряме, представлява единство въ множественостъта, множественость въ единството — тамъ е великата загадка.

И на тоя въпросъ, на тая задача, може да се даде само единъ отговоръ, едно решение:

Редъ не се ражда самъ отъ себе си. Редъ не е атрибуция на материя. Редъ е сила разумна. Редъ е могъщество духовно.

Гдето има редъ има уредникъ.

Свѣтовниятъ уредникъ е върховенъ уреднически духъ.

Свѣтовниятъ уредникъ е Богъ.

2.

Първиятъ феноменъ, който откриваме при нашитѣ наблюдения въ вселената — е постоянното движение, непрекъсваниятъ устремъ къмъ промѣна, къмъ преустройство.

Иначе казано, всѣко тѣло въ космическитѣ процеси преследва една цель.

А цель — това е противното на безконечность. Цель — това е равносилино съ ограниченность.

Цель вѣчно преследвана, сиречь преследване на цель, което би траяло вѣчно, — това би било стъпката безконечность. Нѣщо невъзможно.

Движешитѣ се свѣтове, еволюиращитѣ свѣтове

имать, прочее, единъ свършкъ, доживяватъ до единъ край — който може да се назове предѣлъ на тѣхния развой, тѣхната цель.

Е добре, единъ свѣтъ (казвамъ свѣтъ въ смисълъ на часть отъ всемира) не може да има предѣлъ отъ една страна безъ да има предѣли отъ всѣка страна; единъ свѣтъ не може да бжде едновременно ограниченъ и безграниченъ; за единъ свѣтъ не може да наче стъпи свършкъ на битие — ако не е имало за него зачало на битие.

Иначе казано:

Това което не е предвѣчно не може да бжде всевѣчно. Невъзможно е за единъ свѣтъ да бжде той ограниченъ чрезъ достигане до една цель — безъ да бжде той ограниченъ чрезъ изходната точка на тая цель, чрезъ първия моментъ на опятването къмъ тая цель.

Заговоримъ ли за нѣщо завършено — ние даваме да се разбере, че туй нѣщо има единъ зародишъ.

Заговоримъ ли, наопаки, за нѣщо което нѣма зачленки, което въ минало време нѣма предѣлъ, ние даваме да се разбере, че предѣлъ не ще се достигне и въ бждно време.

И тѣй, свѣтоветѣ отъ които състои вселената иматъ зачало; сбортъ отъ свѣтове, вселената, има зачало.

А зачало не може да бжде производъ само на себе си.

Зачало не може да бжде безпричинно.

Всѣкакви наченки биватъ пораждани отъ нѣщо.

Всичко ново произхожда отъ нѣщо.

Всичко що заживява получава животъ отъ негде.

Всичко що се вестява въ сферитѣ на всемира, изпълнява една мисия, покорява се на една повеля, бива сѣчиво на една воля нахождяща се въ една високоповелителна сила.

Где е зачалната сила на всичко?

У Бога!

Докле всичко ограничено получава сила да живее — и я получава извън себе си — всемирът е немислимъ и необяснимъ безъ една първоначална мощъ, безъ Богъ!

Докле съвѣстъта и разумътъ ни казватъ, че всичко което има зачало има една първа причина — тѣ ще ни даватъ тоже да разбираме, че тая първа причина е Богъ!

*

Накратко:

Ограниченото — това което има зачало и край — получава битие не отъ себе си, а отъвнъ себе си.

Ограниченото доказва неограниченото.

Относителното доказва абсолютното.

Ограниченото и относителното доказватъ съществуванieto на Бога.

3.

Бога чувствуваме — но не можемъ да го опишемъ или опредѣлимъ.

Богопознанието не е игродумство. То е нѣщо действително, нѣщо сѣщинско. То е знание. Бога знаемъ. Бога познаваме. Но защо и какъ го знаемъ, какъ достигаме да го познайме, какъ смогваме да се въздигнемъ до сврѣхсвѣтовнитѣ и вѣчносийни висини на неговата мощъ и слава — това ние не можемъ точно и вѣрно да предадемъ съ езика на който говорятъ човѣшки сѣщества.

Богъ обитаване въ нашитѣ мѣдростства и словопрения — а въ нашето сърце, единственото човѣшко царовище, което Той обича и запазва за себе си.

Богъ обитаване вътре въ сърцето ни — и по тоя начинъ ни дава силно доказателство за своето съществувание.

Това доказателство — мнозина го наричатъ божественото у човѣка.

Други доказателства Богъ не ни дава. Но защо ни сж други доказателства?

Хиляди запалени свѣщи би ли прибавили нѣщо на всемоцната и всеобемна дневна свѣтлина?

4.

Има ли Богъ, или нѣма, азъ не зная. Но зная, че менъ е невъзможно да обичамъ лице, което не познавамъ, а Богъ е лице, което не познавамъ!

— Обичашъ ли реда?

— Да!

— Обичашъ ли мѣдростъта?

— Да!

— Обичашъ ли правдата?

— Да!

— Обичашъ ли свършенството?

— Да!

— Обичашъ ли светостъта?

— Да!

Е добре, Богъ е редъ, Богъ е мѣдростъ, Богъ е правда, Богъ е свършенство, Богъ е светостъ. Ти обичашъ качества, свойствата на Бога: ти обичашъ Бога, прочее.

— Значи, у мене има несъзнателна любовъ къмъ Бога?

— Не, твоята любовъ къмъ Бога не е несъзнателна. Но ти се бъркашъ и заплиташъ въ думата или съ думата Богъ. Думата Богъ е човѣшки изразъ, и нищо повече. Богъ нѣма име неотемлимо, узаконено отъ самото него. Богъ дума за себе си — Азъ съмъ Онзи, който Е, Онзи, който трѣба да бжде и пребжде, Онзи, който не може да не съществува. Въ богопознанието важното не е титлата Богъ; Богъ се нарича толкова Богъ — колкото се нарича Вѣченъ, Безконеченъ, Всеобемашъ, Всеомогъщъ и Вездесъщъ.

Важното въ богопознанието е съзнанието на една безкрайна благодет, на едно безпредѣлно свършенство.

Иначе казано, идеята за божество е идентична съ идеята за свършенство.

Ако твоето сърце жаднѣе за свършенство — ти не можеш да бждеш богоотстъпникъ — сиречь не можеш да отричашъ извора на всѣко свършенство. Ако ти вѣрвашъ въ човѣшкия нравствено-духовенъ възходъ — ти вѣрвашъ и въ цельта на тоя възходъ, сиречь, въ приближаването до Върховното Добро. А какъ Върховното Добро титулува само себе си — това не е важно за нашето душеспасение. Въ боголюбието терминологията не играе никаква роля!

Сърцето е безглаголно: то славослови Бога нѣмешкомъ.

5.

Едно отъ най-важнитѣ твърдения на Св. Писание е, че Богъ е Богъ на живитѣ.

Да, ако Богъ богува надъ нѣщо — Той богува надъ нѣщо живо, безусловно и безпреривно живо.

Ако Богъ е създаде вселената и човѣчеството — създаде ги е, за да ги надари съ безконечно съществуване.

Богъ не твори съ равнодушие, за игра и забава, безцелно.

Богъ не твори, за да прави опити.

Богъ не твори, за да задоволи въ себе си нѣкакви минутни искания, нѣкакви преходни потребности.

Богъ не твори, за да предава после на унищожение плодоветѣ на своето творческо свѣрхмогъщество.

Богъ не постановява нищо противъ себе си — не осжда своята замисль на несбждване и несполука — не подчинява своитѣ начинания на провала и погуба.

Въ молитвитѣ си къмъ Бога — сиречь въ нашитѣ духовни усилия за възходъ къмъ Бога, за доближаване до Бога, за единение съ Бога — ние го наричаме жизнедавецъ и челоуѣколюбець.

Богъ твори съ любовь, Богъ твори отъ любовь, Богъ твори за любовь.

Творецъ, въ божествения смисль на тая дума, не може да значи нищо друго освенъ Сжщество, което твори за да обича това що твори — и да бжде обичано отъ това що твори.

Воля и любовь сж едно и сжщо нѣщо у Бога: тѣ сж воля любяща.

Богъ е прогласилъ любовта за пръвъ принципъ на всѣки животъ и за главна основа на всѣка организация.

Богъ е поставилъ нѣщо отъ себе си — по една лжа отъ своето сияние, по единъ усѣтъ отъ своята духовна сила — въ всичко което е създаде.

Тая лжа, тоя усѣтъ — ние ги наричаме божественото у човѣка.

Богъ не може да осжди на смъртъ божественото у човѣка.

Богъ не може да осжди на смъртъ божественото въ омайнитѣ красоти на вселената.

Всеобемна смъртъ, всемирна смъртъ, смъртъ цѣлокупна на свѣтоветѣ и на духоветѣ — това би значало затриване и изчезване на една часть отъ божественитѣ сили.

Да, при подобно всеосмъртяване една часть отъ божественитѣ планове би се осуетила — живоноснитѣ божественъ замахъ би се опетнилъ съ яловина.

И принциптѣ на нищожеството би се показалъ равностепенъ съ принципта на творчеството.

И срещу вѣчната любовь би стояла вѣчна не-любовь.

И въ вселената би имало две вселени, — и надъ вселената би имало два Бога.

Възможно ли е това? — Не.

Богъ е единъ.

Въ единствената вселена богува единъ Богъ, неинъ творецъ.

Богъ не може да бжде Богъ — освенъ ако е единъ: божествеността не се раздвоява, не се дѣли.

Два божествени принципа би прѣчали единъ на други — би се обезсилили и обезплодили взаимно.

Божиемо могъщество е едно. Божията сила е единопачална.

Защото е всемоцень, Богъ е всемъждъръ: който може всичко — знае да оплодотворява и оползотворява всичко.

Защото е всемъждъръ, Богъ е всеблагъ: върховното знание — което предвижда всѣко щастливо дѣло — взима мѣрки да го направи достойние на всемира.

Тѣй че първото свойство, отличителното преимущество на Бога е безконечността.

Иначе казано, всичко у Бога е свързано съ неговата безконечность.

Бидейки безконечень въ всичко — Той е безконечень и въ добрината. Иначе не може да бжде. Напразно бихме се опитвали да съгласуваме тѣзи две несъгласуеми качества — мощъ неизмѣрима и власть измѣрена, безконечность и ограниченность.

Бидейки безконечно добъръ, Богъ не може да изисква отъ човѣшкото същество стремление къмъ усвършенствование — и после да накаже това негово стремление съ погаване и премахване на неговата душа.

Прочее, човѣшкото духовно битие е несъкратимо, недосѣгаемо за никакво намаление и ограничение. Съществуването на единъ Богъ е рунчателство⁶⁶ за безсмъртността на човѣшката душа.

Както има Сврѣхсъщество — има и сврѣхживотъ. Както е вѣченъ създателъ — вѣчно е и създанието.

Малка росна капчица отражава всеобемната свѣтлост на слънцето.

Малка човѣшка тварь отражава всеобемната мощь на Бога.

Бждете свършенни както Богъ е свършенъ, говори Исусъ.

А това значи:

Възхождайте къмъ Бога, заслужете добъръ приемъ отъ Бога.

Когато човѣшкото същество е винаги сълюдала-ло Божия законъ, любовта, вѣчността за неговата душа бива, така да речеме, нѣщо повече отъ вѣчность: тя се зове, тогава, вѣчность въ блаженството и блаженство въ вѣчността.

Законъ на любовта е и законъ на правдата.

Любящиятъ Богъ е и Богъ правдивъ.

Истинската Обетована Земя се намира въ отвѣдгробовнитѣ сфери: тя е земята на любовта!

Нека заключиме.

Мнозина като четатъ тѣзи размисления ще рекатъ:

— Всичко това е хубаво и пленително като вѣра. Но каквито обаяния да съдържа вѣрата — какъ да я отъждествиме съ неоспоримата, съ математически доказаната истина?

Отговаряме:

Всадете чистота въ сърцето си и светостъ въ душата си — и тогава всичко що вѣрвате ще бжде истинско.

Истина пълна, истина очевидна и неоспорима — то не е нищо друго освенъ вѣра крепка, вѣра всеведуща и всевидяща.

Иоанъ Златоустъ⁶⁷ дума:

— Възлюбете Бога и той веднага ще ви посети.

Бога намира само онзи, който жадува за него — и благославя светото Му име.

За да обичаме човѣцитѣ, потрѣбно е да ги разбираме; а Бога, наопаки, за да го разбереме — трѣба да го обичаме!

6.

Никакво съвършенство не липсва на Бога.

Богъ несъвършенъ не би билъ Богъ.

Несъвършенство — то е всичко, което е противно на условията за правилень развой на живота.

Жестокостта, напимѣрь, е несъвършенство.

Богъ жестокъ би билъ Богъ несъвършенъ, сиречь не би билъ Богъ.

Кога Богъ би билъ жестокъ къмъ насъ, човѣшкитѣ сжщества?

Ако ни дадеше заповѣдь да се усъвършенствуваме душевно — и после, следъ като посветиме дълги десетилѣтия на подобно усъвършенствуване, ако ни осждеше на погинване — не само тѣлесно — но и душевно — сиречь, ако ни отнеме очакваното отъ насъ отвѣдгробовно битие — ако ни отнемеше всѣка възможность да се ползуваме отъ духовнитѣ дарби и добродетели, които сме придобили.

Не, Богъ не може да постѣпи така.

Богъ не е мамникъ.

Богъ е преди всичко Богъ на доброто, истинното и правото, творителъ на всѣки редъ и на всѣка хармония.

Богъ е велемѣждъръ и всемилостивъ.

И когато е заповѣдалъ на своята рожба, на човѣка, да се стреми непрестанно къмъ духовно подобрене и унапредване — той е допълнилъ тая си повеля съ обещание на безконечно въкуване и свѣтуване!

7.

Идеята за Бога е идентична съ идеята за съвършено добро.

Богъ е принципътъ на всѣка истина, на всѣка благодѣя, на всѣка лепота⁶⁸.

Богъ е върховниятъ уредникъ на всѣка свѣтвна хармония, предвѣчниятъ установителъ на всѣки свѣтвонень законъ.

Богъ е творителъ на моралния редъ.

Нашата съвѣсть не е била подарена намъ отъ природата; природата ни дава всѣки день доказаателства, че тя е равнодушна къмъ моралнитѣ закони.

Съвѣстта е подарена намъ отъ Бога.

Съвѣстта е отъ Бога — както е отъ Бога нашата душа — както всичко чисто, свѣтло и свето въ нашата душа е отъ Бога.

Моральтъ, се налага намъ затуй, защото не е наше творение.

Моральтъ, който би билъ наше творение — не би можалъ да ни управлява въ живота; ние не бихме позволили на нашата рожба да стане нашъ водителъ; ние не бихме склонили щото едно нѣщо, което сме измислили и устроили, едно нѣщо, което отражава нашето въображение или нашето хитроумство — да го сподарува надъ насъ.

Не, моральтъ не може да бжде човѣшка измислица.

Заповѣдта да изпълнимъ дълга си — и да се самопожертвуваме при изпълнението на дълга си — иде отъ Бога.

Моральтъ иде отъ Бога.

Моральтъ иде отъ Бога — понеже моральтъ е възходъ къмъ съвършено добро — и понеже възходътъ къмъ съвършено добро е възходъ къмъ Бога.

Човѣшката правда е безсмислено игрословие, когато не е отражение на божествената правда.

Всѣка човѣшка длѣжностъ може да се нарече длѣжностъ къмъ Бога.

Всѣко боголюбие — сиречь всѣка любовь къмъ Върховното Начало на Доброто — е и любовь къмъ длѣжността.

Вѣрва въ длѣжността — който вѣрва въ Бога.
Вѣрва въ Бога — който вѣрва въ длѣжността.

8.

Върховниятъ законъ, който цари въ вселената може да бѣде формулиранъ въ три думи: въ множеството единство.

Множество въ вселената — това сѣ граматното число отдѣлни свѣтове, които я образувать. Въобразете си единъ океанъ въ който всѣка капчица представлява една самостоятелна планетна система: ето вселената.

Единство въ вселената — това е пълната хармония между тѣзи неизчислими свѣтове, абсолютната солидарностъ, която ги свързва, тѣхната неизмѣнна и благотворна сподвижностъ.

Е добре, това единство въ множеството е най-доброто доказателство за съществуването на Бога.

За да се установи между милиарди свѣтове пълно съдействие, ненарушила задръжностъ, потребна е една рѣководна разумна сила, единъ господстваещъ и велемоощенъ Духъ.

Само таквъ Духъ може да диктува закони на Космоса, като свързва навѣки неговитѣ части, — само таквъ Духъ може да насади въ многообразния животъ еднообразно стремление, въ сложнитѣ наредби идентична насока.

Богъ е творитель на мирова дисциплина.

Божие провидение е очевидно — понеже е очевидно въ всемира потреббата отъ редъ и уредникъ.

Богъ е редъ и уредникъ.

9.

Араго⁸⁹ думаше, на млади години:

— Изучавамъ постоянно законитѣ на всемира. Нигде не намирамъ мѣсто за едно божество. Нищо не ми доказва потребба отъ едно божество. Намѣсата на една божествена мощь въ свѣтовната наредба би била като пето колело въ една колесница!

Дойде преклонна възраст. Ситъ на свѣтоизучава-не Араго подири новъ свѣтъ вътре въ себе си, вгледа се въ душата си.

И той откри Бога.

Той го откри въ своята вѣра въ доброто, въ своята любовь къмъ правдата, въ своята привързаностъ къмъ всичко хубаво, разумно и живоносно, въ своето поклонение на истината, въ своето съчувствие къмъ всичко благородно и възвишено, въ своето състрадание и милосърдие къмъ всички неволници и страдалци, въ убеждението, че целта на човѣшкото земно битие е нравственото усъвършенствование — и въ мисълта, че дългогодишнитѣ усилия на човѣка да се усъвършенствува не могатъ да получатъ като единичко възмездие мраковетѣ на небитието!

И като откри Бога въ себе си, Араго не закъснѣ да го открие и въ небесната механика.

— Божественото у човѣка, думаше той, допълни моята наука, като ми разкри божественото въ всемира!

10.

— Не вѣрвамъ въ Бога, но вѣрвамъ че има редъ въ вселената!

— Богъ е сила, знание, доброта. Но Богъ е тоже редъ. Вие вѣрвате въ едно отъ качества на Бога, какъ е възможно да не вѣрвате въ Бога?

— Преди всичко, защо казвате, че Богъ е редъ. Богъ, споредъ васъ, е уредникъ. А редъ е друго — и

уредникъ друго. Ние твърдимъ, че има редъ, но нѣма уредникъ.

— Споредъ насъ, вѣрвацитѣ въ Бога, не може да има редъ безъ уредникъ, както не може да има пѣсень безъ пѣсникъ, както не може да има зидание безъ зиждигель, както не може да има решаване на задача безъ умъ годенъ за подобна работа. Когато ние казваме че Богъ е редъ — ние означаваме вѣрваховното Сщцество съ една отъ неговитѣ атрибуции, нищо повече. Исто тъй ние можемъ да посочимъ съ пръстъ къмъ поета и да речемъ: Ето поезията! . . . Наопаки, вие, богоотрицателитѣ, твърдите че вселената е една величествена поема, която е плодъ самана себе си; вие бихте били еднакво логични — ако се заловите да доказвате че Омировата Илиада е само поема, сиречь, че тя е съчинила сама себе си.

11.

Вѣрващиятъ вѣрва и не разсѣждава — дума Гюставъ Лебонъ⁷⁰.

Сиречь, вѣрващиятъ не си дава трудъ да разсѣждава, не чувствува потреба отъ разсѣждения; той вѣрва слѣпешкомъ.

Гюставъ Лебонъ се мами.

Разсѣждаващиятъ търси истината. А вѣрващиятъ затуй вѣрва, защото е намѣрилъ истината.

Иначе казано, вѣрващиятъ не разсѣждава, за да вѣрва, а вѣрва, и възъ основа на своята вѣра разсѣждава.

Истината е въ вѣрата.

Вѣрата е условие, за да намѣримъ истината.

Истината е сияние на вѣрата.

Истината е неотемлима частъ отъ вѣрата.

Вѣрата е нѣщо абсолютно. Пълната и всеобемна истина е нѣщо абсолютно. Две абсолютности — несъгласни помежду си, несъответни и несходни една

съ друга — нѣма и не може да има. Прочее, истина и вѣра сѣ нѣща равностойни, едно и сѣщо нѣщо, или по-вѣрно, една сѣщина.

Истината е Богъ, думатъ нѣкои мислители.

Християнинитѣ допълня тая мисль така:

Богъ е истина.

Богъ е истина — то значи Богъ е Богъ на истината, Богъ обитавалъ въ истината.

А вѣрата въ Бога е вѣра въ истината.

Истината въ която вѣрватъ християнитѣ е учение то за Бога — за она Богъ, когото тѣ познаватъ, защото го носятъ въ сърцето си. Тѣ могатъ да думатъ: Божественото въ насъ ни показва божеството извънъ насъ!

12.

Всичко ограничено има начало и край — понеже начало и край сѣ граници.

Въ вселената царятъ постоянно движение, видоизмѣнение и преустройство, непрекъсванъ устремъ къмъ обнова, сиречь къмъ нови форми и нови съчетания.

Иначе казано, сътворението е подвластно на претворение. Творческата мощъ не е изчерпана — и е неизчерпаема.

Ако ограниченото обладаваше творческа мощъ — тя би била ограничена като него. То не би могло да твори постоянно.

А като кажемъ че творческата мощъ не може да има граници, ние всъщностъ казваме че само безконечното може да твори.

Безконечно творчество — това е равностойно съ съвършенство.

Гдето не може да се предполога край — не може да се предполога недостатъкъ, защото недостатъкъ е край.

А где трѣба да диримъ, где можемъ да намѣримъ съвършенство?

У Бога, — У Онова същество, чието всемогъщество почива на всезнание, и чието всезнание се проявява чрезъ всемогъщество!

13.

Творческа свѣтовна мощь е немислима съ предѣли или прѣчки надъ нея.

Да се преустанови творческа свѣтовна мощь — то би значало да се пресуши изворъ на живота — то би значало да се опѣти битие къмъ небитие.

Преустановение на творческа свѣтовна мощь, би показало че надъ нея стои друга по-голяма сила.

А творческа свѣтовна мощь не е творческа ако трѣба да бѣде подвластна на друга по-голяма сила.

Прочее, нищо несъвършено не може да обладава творческа свѣтовна мощь и нищо несъвършено не е сътворило само себе си.

Да би било авторъ на своето битие — несъвършеното би било съвършено — сиречь би сътворило въ себе си съвършенство. — Тѣй, че къде да е трѣба да има съвършенство — за да стане възможно по-раждането на несъвършеното.

Къде да е трѣба да се намира съвършенство — за да може, чрезъ него, да се обяснява всѣко начало, за да се дири въ него всѣка изходна точка.

Несъвършенството доказва съвършенството. Вселената говори за Богъ.

14.

Богъ не е въ силата — а въ правдата, обича да говори Толстой⁷¹.

Тая формула е погрѣшна.

Богъ е едновременно въ силата и въ правдата, защото Богъ е винаги въ състояние да направи това, кое-

то трѣба да бѣде направено. Богъ е благъ — но и доста могъщъ, за да премахва прѣчките предъ своята благодѣтелностъ.

Прочее, и човѣшките същества, като подражаватъ на Бога, сиречь като се мѣчатъ да бѣдатъ съвършени като своя Небесенъ Отецъ, както ги учи Евангелието — и човѣшките същества трѣба да реализиратъ въ себе си съжителството и съратничеството на силата и правдата.

Животътъ трѣба да бѣде устроенъ така, че всичко, което е силно да бѣде справедливо — и всичко, което е справедливо да бѣде силно.

15.

Никаква вещь, никакъвъ организъмъ, никаква стихия, никаква сила, никакво битие въ вселената — не сѣжъ устроили сами себе си, не таятъ въ себе си зародиша на своя развой, причината на своето съществуване.

Дирейки източника или изходната точка на всички работи, човѣшките разумъ достига най-после до това заключение:

Надъ множеството причини има една първопричина, единствена, общосвѣтовна, всетворителна и вседвигателна; тая първопричина получава, въ човѣшкия говоръ, названието Богъ.

Съществуването на тая първопричина се доказва отъ чудесния редъ, отъ великолепната хармония, които царятъ между небеснитъ тѣла. Тоя редъ, тая хармония носятъ видими следи на една всеобемна мѣдростъ, на едно безконечно могъщество.

И ето защо истинската просвѣта е нераздѣлна отъ богопознанието. Човѣкъ на науката — ако е искренъ, ако е здравомислящъ и благоразсѣдливъ — винаги бива и човѣкъ на вѣрата.

— Господи, думаше великият Würtz⁷², направи щото винаги да те намирамъ въ сърцето си, както съзирама твоя пръстъ навсякъде въ всемира!

16.

— Върви напредъ!
Пръко ями и бездни, пръко ужаси и страхотии, пръко злини и беди, пръко провали и развалини — върви напредъ.
Върви напредъ дори тогава когато изкупуваш унапредването си съ самозатриване.

Не вървишь ли напредъ — вървишь назадъ — а нѣма по-грозно самоубийство отъ вървенето назадъ!
Тази е — въ нѣколко думи — теорията на напредъта.

Всичко живо трѣба да се движи — да ходи, по пътя на живота, отъ добро къмъ по-добро, отъ по-добро къмъ най-добро.

Всичко живо трѣба да се стреми къмъ съвършенство — къмъ идеалъ.

Безъ постоянно устремъ къмъ идеалъ, човѣшкото сжщество не живѣе: то блѣнува че живѣе.

Животътъ е походъ, — походъ безъ покой и безъ застой.

Въ покой и застой се намира само това което нѣма ни начало ни край, всевѣковното, неизмѣнното, съвършеното, божественото.

Богъ не води борба.

За Бога нѣма мисия.

За Бога нѣма възходъ.

Той е въ множеството и въ многообразието винаги сжщъ и еднакъвъ, непромѣнчивъ и непреобразуемъ въ промѣнитъ и преобразованията, сврѣхвремененъ и господарь на времената, сврѣхпространственъ и господарь на пространствата.

17.

Идеята за Бога е идентична съ идеята за съвършенство.

У Бога е общата сума на всички блага, знания, мъдрости, красоти и могжества. У Бога е всякаквъ редъ, — и Богъ е редъ. У Бога е всякаква истина, — и Богъ е истина.

Богъ е Богъ заради своето съвършенство; — и съвършенството е у Бога, защото е божествено.

И Богъ като е изворъ на всѣко добро — всѣкаквъ човѣшки възходъ къмъ доброто е възходъ къмъ Бога.

Нашето нравствено-духовно усъвършенствование не е освенъ непрекъсвано усилие за доближаване до Бога.

Добрниятъ християнинъ не живѣе само чрезъ Бога; той може, безъ преувеличение, да рече че живѣе въ Бога.

18.

— Това което е било осжществено — било е осжществимо. А осжществимото не може да се назове чудо!

Така оборватъ твърденията на Евангелието материалистичь-богборци.

Осжществимо и неосжществимо, възможно и не-възможно, допустимо и недопустимо, вѣроятно и невѣроятно — това сж изрази и термини съ които определяме човѣшки подвизи и домогвания.

Но съ подобень езикъ не би било логично да охарактеризуваме божественитъ дѣла: докато ние съгласуваме нашата мисль съ свѣтовното битие, Богъ, наопаки, съобразява свѣтовното битие съ своята мисль!

19.

Бог е във насъ, Бог е предъ насъ, Бог е навсѣкѣ, Бог е въ всичко; ние имаме стотици изрази, съ които можемъ да охарактеризуваме всеобемността и вседесѣщността на Бога.

Ала всички тѣзи изрази могатъ да се съкратятъ въ едно предложение:

Безкрайността е формата на Бога.

20.

Бога не можемъ да опредѣлимъ — не можемъ да го поставимъ въ никаква теория, като последно заключение.

Ала ние го откриваме навсѣкѣде и повсеминутно — когато знаемъ да се вираме въ сърцето на нѣщата.

21.

— Сократе⁷³, защо никакви доводи и разсѣждения не ни довеждатъ до ясно и положително заключение че божеството съществува?

— Когато е въпросъ за Божеството, нѣмаме потреба отъ разсѣждане. Виждането е много по-убедително разсѣждане. Богъ се не доказва съ никакви силогизми — но затуй пъкъ ние го виждаме навсѣкѣде. Когато гледаме по пѣсъка стѣпунки — ние узнаваме животно ли е минавало тамо или човѣкъ. Истотъй, когато се вгледаме въ природнитѣ явления — ние разбираме, че тѣ сѣ били уредени отъ една свръхчовѣшка рѣка, отъ рѣката на едно божество.

22.

Да твърдиме, че всемирътъ е зле устроенъ — то значи да твърдиме, че Богъ — когато го е сътворилъ — наложилъ си е подвигъ, който е превишавалъ силитъ му.

23.

Опитаме ли се да опредѣлимъ Бога — ние му даваме предѣли!

Сърцето дума на ума, когато той разсѣждава за Бога:

— Не се мѣси въ моята работа!

24.

Богъ дава видѣлина на очитъ ни.

Издигнемъ ли погледъ къмъ него — Той дава и свѣтлость на душата ни.

25.

Богъ позволява на човѣшкото същество да се въздигне до познание на безконечността — но не чрезъ своя разсѣждкъ, а чрезъ своята любовъ.

26.

Човѣцитѣ сѣ промѣнчиви, защото сѣ напредничаваи.

Само свършенството е неподвижно — сиречь само Богъ е неизмѣненъ.

У човѣшки същества неподвижностъ и неизмѣнностъ би били недостатъци.

27.

За да ни покаже какви работи — въ нашия начинъ за живѣене — сѣ несъвмѣстими съ нашата духовна и тѣлесна природа — Богъ ни праща страданиято.

Ние наричаме страданияето зло.

Въ божествената правда то се нарича опѣтване.

28.

Богъ измѣрва нашето земно послание, нагласява нашитѣ трудове споредъ нашитѣ сили и срѣдства — и никога не ни налага подвигъ неизпълнимъ и невъзможень.

Обаче това, което можемъ да извършимъ — дължни сме да го извършимъ.

II

РЕЛИГИЯ

1.

Да би имало умирање за душата, смъртта би била престъпление — понеже тя грубо би тургала край на усилията, които маждрият човѣкъ прави въ продълженіе на дълги десетилѣтия, за да всади въ себе си нравствена чистота и духовна светостъ.

Хипотезата за цѣлостно човѣшко умирање — си-речь за умирањето на душата ведно съ умирањето на тѣлото — би ни довела до заключение, че върховно-то начало въ вселената е злото — понеже зло всесилно, зло първенствуващо, не може да бѣде друго нѣщо, освенъ всеобщъ разсипъ, всеобемна изтрѣба, все-поглъщаващо унищожение.

При подобенъ редъ — или, по-ясно казано, при подобна липса на всѣкаквъ редъ — всѣко битие би било опѣтване къмъ небитие, провалата би била заключение на всѣки устремъ и развой, свѣтосъзданието би имало за цель да докара свѣтораазрушение.

Не таквъ е, обаче, пѣтътъ по който ходи дѣлото на Създателя.

Не пълно погубване, не велемощно унищожение цари въ вселената.

Не къмъ пьлень и безследенъ свършкъ се опѣлчавать тваритѣ и се стремятъ свѣтоветѣ.

И най-подиръ, не гибель е законътъ на разумнитѣ човѣшки сѣщества.

Съвсемъ наопаки, въ вселената господствувать редъ ненарушимъ и хармония безпреривна.

Навредъ вирѣе сила всепобедна — и навредъ свѣтлѣ лепота обаятелна.

Навредъ царятъ дисциплина въ развитието, единство въ многообразието, солидарность и връзки между организации волни и самостоятелни.

Да, всемирътъ е образецъ отъ животъ, правилень и неизточимъ, отъ всемѣстно, неуязвимо и непоколебимо благоустройство.

Всемирътъ — то сж свѣтове, които се раждатъ, свѣтове, които произвеждатъ свѣтове, свѣтове които последватъ и наследватъ свѣтове; формитѣ се мѣняватъ въ всемира, уреждаднията и комбинациитѣ се мѣняватъ, модуситѣ⁷⁴ на съставитѣ и съсленията се мѣняватъ, но нищо се не губи; всичко клонити къмъ правилень развой и унапредване; всичко жаднѣе за животъ безбедственъ — и свѣтлѣ въ животъ безбедственъ; всичко тържествува въ своята сила, и добива нова сила въ своето тържество.

Мнозина думатъ, че въ това благоустройство има едно петно: човѣшкитѣ неволи и злополуки.

Добриятъ свѣтовень редъ, разсѣждаватъ тѣ, трѣбаше да се допълни съ човѣшко доброденствие; както свѣтлѣятъ свѣтоветѣ, така трѣбаше да свѣтлѣятъ и духоветѣ!

И тѣ дохождатъ до следното заключение:

— Понеже животътъ не ни донася друго, освенъ върволица патила, понеже той избилва съ душевни възненія и тревоги, понеже това, което наричаме радостъ, е простъ изразъ — а това, което наричаме не-радостъ е сжщность и действителность, защо да не допуснемъ, че и смъртта бива последвана отъ отрицателни сетнини, сиречь, че туй що се таи задъ гроба не е друго освенъ небитие, защо да не дойдемъ до заключение, че добродетелнитѣ хора не трѣба да очакватъ друго възмездие, освенъ прекращаването на тѣхното душевно вѣкуване и сжществуване?

Това сж думи на горко отчаяние.

Отчаянието изхожда оть умопомрачение — и затуй води къмъ всеотрицание. Тъмень е свѣтътъ само за она, който носи тъма въ себе си.

Не. Миросътворението не е сборъ оть грозоти, злини и развали.

Миросътворението донесе безконеченъ животъ, мощъ постоянно обновявана, и въ смъртъта не трѣба да виждаме носителка на нищожество.

Сънката не е предверие на гжсть и всемѣстенъ мракъ — а означава точно мѣстото откъдето започва свѣтлината.

Исто тъй, смъртъта не е въвеждане въ вѣчно неби- тие, а означава преселяване въ извъземни сфери, — където сж призовани да благодушествувать измъче- нитѣ и изнемогналитѣ въ борба за правда и братска уредба.

Непрестанно тласкани и влачани оть вълнитѣ, рѣч- нитѣ камъни се изглаждатъ и преизглаждатъ, добиватъ изящна форма и лъскавина.

Такова е и човѣшкото сжщество въ страданията.

Тѣ го изглаждатъ и преизглаждатъ.

Тѣ го поправятъ, пречистятъ, превъзпитаватъ, пре- раждатъ.

Тѣ го правятъ годно за дълго задгробовно въку- ване, достойно за вѣчната закрила на Твореца.

Мрачногледацитѣ мждрувачи, винаги готовитѣ да хитроумствувать и богоборствувать песимисти, ще ни попитать:

— Нима човѣшката душа не би могла да даде до- бри плодове безъ да бжде измъчвана?

Не, не би могла!

За да даде масло, маслината трѣба да бжде по- ставена подь стискало.

Мжката е стискало за човѣшкия духъ.

За да възтържествува божественото у човѣка, трѣба небожественото да бжде сгазено, смазано, пре- махнато.

Мжката докарва у човѣка опомване, свѣстяване, вмждряване.

Често чуваме да се говори, че мжката изхабява. Не. Разумно човѣшко сжщество, нормално чо- вѣшко сжщество, не бива никога изхабено оть мжчила.

Истината — ето я: оть човѣци физически изнемог- нали мжката знае да прави човѣци духовно крепки.

Човѣкъ неизмъчванъ е човѣкъ непъленъ. Мжката го усвършенствува. Тя е творителка на нови човѣш- ки сжщества.

Що е животътъ на християнина?

Пжтъ оть преходното къмъ безкрайното.

Е добре, вгледайте се въ живота на добрия хри- стиянинъ: вие ще видите, че всѣка негова крачка по пжта на духовното унапредване е стжпка по пжта къмъ Голгота.

Пжтътъ оть преходното къмъ безкрайното — стра- данието го пробива.

Страданието е изпитание — което превръща вре- меннитѣ човѣшки сждбини въ свърхременни.

Страданието заслужава да бжде названо за б у- лено благо словение.

Богъ е сътворилъ човѣцитѣ по свое подобие; съ- творилъ ги е за себе си — и въ края на тѣхното зем- но поприще призовава ги при себе си.

Отивайки при Бога — човѣшкото сжщество отнася съ себе си само свършенството, което е смогнало да даде на своята душа.

Иначе казано, добритѣ действия не сгинватъ, до- бродетелта е безсмъртна.

Божественото у човѣка — и човѣшката безсмърт- ностъ сж едно и сжщо нѣщо.

А божественото у човѣка — то е любовта.

Любете, прочее.

Любете безмърно, любете безкрайно, любете до- брото въ лицето на Бога, и любете Бога въ сиянието на доброто.

Който люби така, не се бои отъ страдание, и не се бои отъ смъртта, тая последна носителка на страдание.

Отъ историята знаеме, че светциът сж винаги умирали съ блага усмивка на устниът си.

Блаженный Августинъ⁷⁵ дума:

— Като изпълните сърцето си съ любовь, така гдето въ него да нъма мѣсто за друго чувство, бж-дете увѣрени, че ще победите смъртта.

Ще победите смъртта!

Каква велика дума!

Ще победиме смъртта, — сиречь ще се опитимъ тихо, спокойно, безпрепятствено, отвждъ смъртта!

Бждещиятъ животь не е освенъ свето прикосновение на Творението съ Твореца, свето сближение и единение между вѣчнолюбящъ отецъ и вѣчнолюбящия чедъ.

Прочее, нека бждемъ твърди въ вѣрата си — нека хвърлимъ котва въ небето!

Дребнитъ случки и приключения, които донасятъ смуть въ тоя преходенъ животь — се изгубватъ и изчезватъ въ недрата на вѣчността.

Обладавайки душа, която е отлъснала и отхвърлила властуването на плътскитъ страсти — нека бждемъ недосѣгаеми за всѣкаквъ страхъ и трепеть, за всѣкакво униение и упадане.

Животь неопороченъ и чистъ таи въ себе си неотемлимо ручателство⁷⁶ за блаженно успѣние⁷⁷: този е за християнина върховниятъ законъ на живота.

Иначе казано, вѣрата въ доброто, вѣрата въ Върховно начало на доброто — вѣрата, която ни е дала сили да преживѣеме земния си животь — ще ни даде сили и да преминемъ къмъ сврѣхживоть, къмъ онова въжделено⁷⁸ сврѣхбитие, — кждето праведникътъ ще има винаги каквото пожелава, защото ще пожелава свети блага, — и ще пожелава винаги каквото има, защото ще бжде ненаситимъ на свети блага!

Нека привѣрша като спомня последния часъ на едного отъ великитъ на френската религиозна мисль въ деветнадесетия вѣкъ, на Отца Гратри.

Гратри⁷⁹ бже на мрене — запазиль до последна минута всичката бистрота на своя умъ и всичката блага гостъ на своята душа.

Попитаха го:

— Какъ се чувствувашъ?

Той отговори:

— Моето заминаване отъ този свѣтъ ми прилича на свечеряване въ тихъ и ясенъ майски день.

2.

— Не вѣрвамъ въ Бога и въ безсмъртието на душата. И не съмъ виновенъ загдето не вѣрвамъ. Не мога да вѣрвамъ. Ако има единъ Богъ Творецъ — той самъ не иска да вѣрвамъ — понеже не ми е даль душа вѣрваща!

— Богъ ти е даль разсѣдкъ, даль ти е разумъ. Твоятъ разумъ ти казава и доказва — съ хиляди примери отъ историята на човѣшкитъ сжщества — че цельта на човѣшкия животь е духовното усвѣршенствование, че човѣшкиятъ трудъ, земната човѣшка мисия, не трѣба да бждатъ друго, освенъ възходъ катадневенъ къмъ доброто, правдивото и истинното, че благодать има само тамъ, кждето има дългъ изпълненъ, че всѣко щастие — за да не бжде произволъ на сждбата — трѣба да се явява като възмездие на единъ подвигъ — че върховниятъ нравственъ законъ е следниятъ: Всѣкому споредъ дѣлата. Прочее, изпълни посланието си. Повѣрвай въ доброто — и ще повѣрвашъ тогава въ Бога, който е върховенъ принципъ на доброто. Иначе казано, направи себе си достоенъ за закрилата и подкрепата на единъ Богъ. Преобразувай себе си по планъ, който ти е даденъ отъ Твореца, по плана, който ще намѣришь въ свѣстьта си. Създай въ себе си нѣщо чисто и свѣтло, създай отъ себе си нѣщо мощно и ве-

лико — нѣщо което да заслужава обезсмъртяване. Направи отъ своитѣ мисли, отъ своя духъ, отъ своята любовъ, нѣщо неопетнимо и свето, нѣщо което да бѣде нужна и неотемлима частъ отъ духовното богатство на всемира. Тогава ще се видишъ надаренъ съ вѣра крепка и непоколебима. Тогава ще почувствуващъ Бога въ себе си. Тогава ще намѣришъ въ себе си обяснение на свѣрхвременното и свѣрхвещественото. Тогава ще добиешъ съзнание и увѣрение, че безконечността и вѣчността сѣ всадени въ душата ти!

3.

Учението за безсмъртието на душата изхожда отъ учението за сѣществуванетоъ на Бога.

Безсмъртието е възможно — понеже има единъ Богъ велемоощенъ.

Безсмъртието е нужно — понеже има страдания праведници — и понеже Богъ е благъ и справедливъ.

Безсмъртието е неоспоримо — понеже хармонично съ твърденията на общечовѣшката съвѣсть, която не е производъ на веществената природа, а е даръ отъ Бога.

Материалиститѣ ще ни въразятъ:

— Именно тамъ е заблудата на вѣрващитѣ. Нищо у човѣка не е даръ отъ Бога, а всичко е производъ на веществената природа! Това, което зовеме душа, не е друго нѣщо, освенъ отражение нѣкакво отъ мозъка, изводъ нѣкакъвъ отъ физическия организмъ!

Да наричаме душата отражение отъ мозъка, то би значело да речеме, че депешата, плѣтуваща по телеграфическата жица, е плодъ на тая жица. Не. Както мисълта, която се препраща по телеграфа нѣма нищо общо съ тоя химическо-механически апаратъ — така и мисълта, която се проявява у човѣка, нѣма нищо общо съ физическитѣ човѣшки органи. Телеграфическата жица е носителка, — мозъкътъ е носителъ. Материята

услужва на духа, — не го твори. Човѣшката плътъ е обиталище на духовна мощъ — а не фабрика за духовна мощъ.

4.

Нашето битие е даръ отъ Бога.

Да би билъ една проста играчка, този даръ не щѣше да бѣде достоенъ за божествения дарителъ.

Нашата съвѣсть ни казва, че този даръ е нѣщо драгоценно.

Напълно съгласна съ нашата съвѣсть е и историчията на човѣчеството — която ни учи, че животътъ на разумнитѣ човѣшки сѣщества е винаги билъ устремъ къмъ духовно преустройство и възходъ къмъ върховното начало на доброто.

Нека, прочее, не забравяме никога че тукъ, на земния миръ, ние сме пратеници божи — и че всѣка мисия бива последвана отъ смѣтководане.

Най-важната, първата нравствено-духовна истина на е тая: човѣшкото сѣщество е отговорно предъ Бога.

Който обладава непоковарена съвѣсть, чува често въ себе си това таинствено питане:

— Въ тебе свѣтлѣять разумъ и чувство; какво направи съ тѣхъ, какъ ги оползотвори?

Сѣщото питане ще бѣде отправено намъ и отъ Оня, който ни е сътворилъ и поръчалъ да бѣдемъ негови съдейци и сподвижници.

5.

— Що си се вдалъ въ мисли?

— Мисля какъ да обсебя това, което никой до сега не е смогналъ да обсеби — познание на Бога.

— Имай вѣра: истината е въ вѣрата!

— Да, вѣрата ми заповѣдва да обичамъ Бога и азъ го търся — за да го обикна!

— Обикни го, и ще го намѣришъ!

— Тръба да го позная, за да го обикна! Въ моето сърце няма място за работи неизвестни, непостижими, неузнаеми...

— Мамишъ се! Има работи, които стават известни намъ когато ги почувствуваме, а не когато ги познайме — сиречь, когато си ги обясняваме посредствомъ доводитъ и схващанията на нашето сърце — а не посредствомъ сжжденията и мждрованията на нашя умъ. За да обичаме баща си нѣмаме нужда отъ логика и отъ силогизми; а Богъ е нашъ баща — баща на нашитъ бащи, дѣди и прадѣди... Влѣзь въ себе си, загрижи се за семената отъ божественото у себе си — веднага ще откриешъ и Бога! Богъ не закѣснява да се яви цѣль — тамъ гдето обитава една часть отъ него!

6.

Мнозина разсжждаватъ така:

— Мораль и религия говорятъ едно и сжщо нѣщо; защо ни е религия тогава? Защо да не се задоволиме съ повеленията и твърденията на морала?

Не! Нерелигиозниятъ мораль не може да замѣни религиозното учение.

Нерелигиозниятъ мораль дума:

— Прави добро!

И спира се тамо.

Това сухо увещание достатъчно ли е, за да направимъ хората добротворни? Достатъчно ли е то, за да насадимъ у тѣхъ милосърдие?

Ни най-малко.

Кажете, обаче, на единъ благоразсждливъ човѣкъ: — Прави добро, ти който изхождашъ отъ Върховния принципъ на Доброто. Бжди достоенъ за своя Творецъ, ти който си творение на Бога, и си получилъ отъ Него заповѣдь да се самоусвършенствуашъ, сиречь, да увеличишъ въ себе си мждростъта и любовта...

Това религиозно наставление ще подействува много по-силно отъ независимия мораль.

Религията изважда наяве светитъ връзки на единство въ духовния свѣтъ — сиречь прави отъ Бога отецъ закрильникъ на цѣлото човѣчество — и прави отъ човѣцитъ рожби послушни и смирени на Бога.

И както въ едно семейство разумното чедо счита за свой неотложень дългъ да изпълни всичкитъ поржчки и заповѣди на бащата — така и всѣки разумень члень отъ тази грамадна челядь, която се зове човѣшки родъ, счита за своя света обязаность да изпълни мисията възложена върху него отъ небесния родителъ.

7.

Сжщността на добродетелта е борбата противъ злото.

А въ борбата мжжитъ сж неизбѣжни: боря се значи премахвамъ прѣчки, премахвамъ прѣчки значи хабя сили, — хабя сили значи изпадамъ въ немощъ и болки.

Не се мамете, прочее, че ще можете да вървите по правия пѣтъ, — по пѣтя на дължността и самоотвержеността — и едновременно да прекарате живота си въ миръ и покой, далечъ отъ всѣкакви вълнения и тревоги.

Не. Вие ще страдате.

Въ миръ сего скорбни будете — дума Богочеловѣкътъ.

Но борбата противъ злото не докарва само страдание. Тя донася и едно велико добро: нравственъ възходъ. Тя е сръдство за усвършенствуване на нашата душа.

Казва се, че добротворецътъ получава своето възмездие само въ отвѣдгробовни сфери.

Не. Въ края на своето земно битие той бива награденъ съ единъ даръ много по-ценень отъ всѣкакви дългогодишни радости: той умира доволенъ отъ своята сждба.

Никакви земни доволствования и наслади не струватъ блажената усмивка, която се показва върху устни-

тъ на праведния човѣкъ — въ минутата, когато той пре-
дава Богу духъ.

Тази минута бива тържество — единственото истин-
ско тържество сиречь единственото тържество, което
Богъ не само позволява, но изисква отъ човѣшката
тварь.

8.

Законитѣ на природата сѣ заповѣди на Твореца,
думатъ многома философи; тѣзи закони ни учатъ какъ
да живѣеме; тѣ сѣ допълнение на всѣка религиозна
поука.

Подобно умуване прави лоша услуга, и на фило-
софията, и на религията.

Законитѣ на природата не могатъ да бждатъ
отъждествени съ твърденията на религията.

Законитѣ на природата — ето ги въ нѣколко думи:

— Силата е хармония и редъ. Силата е право.

— Слабото не трѣба да живѣе. Животъ и сла-
бостъ не дружатъ заедно; по-силното погубва по-
слабото.

Тѣзи закони не сѣ задължителни за човѣшката съ-
вѣсть. Тя ги презира и отхвърля. Тя се вълнува и тѣжи,
когато влкътъ разкъсва агнето. Тя негодува и роптае,
когато ястребътъ разкъсва гълъба. Тя стреля съ люта
анатема, когато гръмотевица осмърत्याва едно невинно
дете.

Съвѣстътъ осѣжда грубата сила.

Съвѣстътъ се отвръщава отъ жестокостътъ.

Съвѣстътъ се ржководи отъ свои закони, — които
нѣматъ нищо съ законитѣ на природата.

Законитѣ на совѣстътъ ето ги:

Бжди благъ, бжди милостивъ, бжди челоуколю-
бивъ. Служи на ближния си, добродетелствуйвай без-
условно, отъ любовъ къмъ доброто. Търси радостъ и
щастие само въ добринитѣ, които правишь. Въ свѣтли-
тъ простори на божие дѣло пази се да не погазишь

ни то една мравка. Изпълнявай дълга си до край, си-
речь до самопожертвуване.

Природата, бидейки равнодушна къмъ добро и
зло — нашата совѣсть не може да се счита като по-
дарѣкъ, направенъ намъ отъ природата.

Нашата совѣсть е дадена намъ отъ Бога.

И не законитѣ на природата сѣ заповѣди дадени
намъ отъ Твореца. Истинскитѣ заповѣди, дадени намъ
отъ Твореца, сѣ законитѣ на совѣстътъ.

9.

Религията дава мощна подкрепа на човѣшкия духъ
въ неговия възходъ къмъ свѣршенство.

Религията храни душата както хлѣбътъ храни тѣ-
лото.

Религията дава смисълъ на свѣтовнитѣ явления,
каквито ги посочва намъ свѣтлината; религията е свѣт-
лина въ свѣтлината.

Религията е живоносенъ принципъ, който напълно
хармонира съ строя и развоя на всемира — кждето
царятъ животъ неизтощимъ и сила неизчерпаема.

Атеизмътъ се опитва да погази тоя принципъ.
Атеизмътъ увѣрява, че има уредби и закони въ
всемира — но нѣма уредникъ и законодатель.

Съ подобно твърдение, атеизмътъ всѣщностъ от-
рича всѣки свѣтовенъ редъ и законъ — понеже редътъ
не може да бжде самоуреденъ, нито законътъ
самоузакоенъ.

Като отрича редъ и законъ, атеизмътъ е принципъ
на разрушение.

Атеизмътъ е, прочее, лъжовно учение, понеже
истината е въ живота, а не въ небитието, — въ вѣчния
развой, а не въ изтрѣбата!

Атеизмътъ е лъжовно учение, понеже довежда до
това заключение: духъ, животъ и възходъ къмъ свѣр-
шенство сѣ сѣнки нищожни, нищожеството е общо,
всеобщено, всепоглѣщаващо.

Атеизмът е лъжовно учение, понеже се опълчава против здравъ смисълъ и логика — които ни казватъ, че това което е нѣщо не може да се превърне въ нищо, че нищо което е равно силно съ несъществуване, и оборва само себе си!

10.

Единъ шеговитъ френски моралистъ бележи:

— Отъ нечестивцитѣ, които съмъ виждалъ, деветдесетъ и деветъ на сто бѣха не богоотрицатели, а боговраждебници, сиречь не атеисти, а антиатеисти; тѣ бѣха намразили Бога задето не ги билъ пратилъ на земния ваякъ, като членове отъ семейството на Ротшилда — сиречь задето не ги билъ поставилъ въ положение да задоволяватъ своя ламтежъ за разкошество, блѣсъкъ и наслада!

Подобно духосложение не е друго освенъ лично озлобление превърнато въ мировъзрение и доктрина.

То често се констатира въ политически срѣди — въ онѣзи срѣди, където всѣки честолюбець вижда човѣшкитѣ работи не тъй както сж въ сжщность, и както могатъ да бждатъ, а тъй както нему би се искало да бждатъ!

Най-лъжовнитѣ идеи сж онѣзи, които се създаватъ у хората подъ влиянието на тѣхното социално семенно или професионално положение и въобще подъ натиска на тѣхнитѣ лични интереси, пощѣвки и влѣченія!

11.

За богоотрицателя-материалистъ вселената е дѣло на слѣпия случай.

— Върховенъ уредникъ нѣма, дума той; всѣкаквъ редъ е самоуредба; всѣкакво устройство е самоустройство; въ всемира намираме само вещества и движение; всичко това има за начало единъ слѣпъ за-

конъ, който може да се нарече устремъ къмъ животъ, развой безъ никаква целъ!

Като не намира въ вселената никаквъ нравственъ смисълъ, като не открива нигде нищо, което да му говори за духовно свършенство и за възвишенъ идеалъ — материалистътъ достига най-сетне да гледа съ презрение и отвращение всичко, що мислятъ и върватъ, всичко що предприематъ и вършатъ неговитѣ сънародници и съграждани.

Тѣй че, скоро неговата невѣра се превръща въ изневѣра.

Отъ богоотстъпникъ той става родоотстъпникъ.

А това не трѣба да ни очудва.

Щомъ човѣкъ мисли, че вселената е производъ и плодъ на груба сила — той не може да обича родъ и отечество. Родъ и отечество нали сж и тѣ часть отъ вселената?

Патриотизмъ безъ богопочитание — то е нѣщо като съзерцание безъ виделина.

Всичкитѣ добродетели сж солидарни помежду си, — а така сжщо и всичкитѣ пороци.

Който почита и обича Бога, почита и обича това, което Богъ е наредилъ и установилъ.

Който ненавижда свѣта — ненавижда и човѣчеството, който ненавижда човѣчеството — ненавижда и рода си, който ненавижда рода си — ненавижда и семейството си.

Най-великитѣ врагове на всѣка човѣшка управа, на всѣка социална уредба сж почвали своята престѣпна дейность съ отрицание на всѣкакво религиозно начало.

12.

Атеиститѣ сж винаги били най-върнитѣ съюзници на насилницитѣ и потисницитѣ.

Който не върва въ непогрѣшима и света божествена правда не е способенъ да зачита никаквъ принципъ на човѣшка правда.

За атеиста всемирът е единъ видъ съчетание на материя и слѣпа сила — и човѣшкото сѣщество е частъ отъ туй съчетание.

Атеистътъ зачита това сѣщество толкова, колкото зачита една канара, една бара, единъ купъ пѣськъ.

Съ подобна психика атеистътъ става робъ на своитѣ влѣчения и прищѣвки.

А главната му прищѣвка е материалното благо, плътското доволство.

Това благо, това доволство — той се мѣчи да ги обсеби съ всички срдства — позволени и непозволени.

И той е винаги готовъ да сдружи своето богоотрицание съ човѣкоумразието на тиранина.

13.

Ние наричаме богоотстъпници онѣзи нещастници, които проявяватъ умраза къмъ Върховното сѣщество.

Знайно е обаче, че такива хора не закѣсяватъ да проявятъ и презрение къмъ общечовѣшката сѣвѣсть — която търси, която винаги е търсила подпора и жизнерадостъ въ надежди и упование на Бога.

Богоненавистничеството поражда човѣконенавистничество.

Опълчимъ ли се противъ Твореца — ще се опълчимъ и противъ творенията.

14.

Наблюдавайте отблизо атеиститѣ, взирайте се въ дѣлата имъ. Тѣхното презрѣние къмъ всѣка нравствена дисциплина, тѣхниятъ духовенъ упадѣкъ и въобще тѣхниятъ буренъ и разнебитенъ животъ — ще ви дадатъ да разберете — че тѣ иматъ, тѣй да се рече, интересъ да не сѣществува Богъ!

15.

Убиецъ осмъртвяа плътъ.

Проповѣдникъ на вѣроотстъпничество върши много по-грозно злодѣяние: той осмъртвява вѣрата въ доброто, надеждата за възтържествуването на доброто.

16.

Който нѣма вѣра въ единъ Богъ Създателъ — нѣма вѣра и въ сѣдинитѣ на човѣшкия родъ.

Щомъ не намираме друго освенъ тъма въ зачалото на нѣщата — какво можемъ да виждаме въ тѣхния край освенъ провала и бездна?

17.

Рано или късно богоборецътъ ще измѣни на своето отечество. Който е извършилъ единъ пѣтъ светотатство — погазилъ е за винаги всѣки принципъ на светостъ.

18.

Катастрофата въ Св. Недѣля⁸⁰ показа за стотенъ пѣтъ, че богоотстъпничеството води къмъ родоотстъпничество, и обратно, че родоотстъпничеството поражда богоотстъпничество.

Който вижда въ вселената груба игра на груба материя, или производъ на слѣпъ случай, или издѣлие на пиянъ демонъ — не може да обича отечеството си, което е частъ отъ вселената.

Отъ друга страна, който не зачита връзки съ земна бащина — не зачита връзки и съ небесна бащина; сиречь, който не чувствува, въ земната си мисия, любовъ къмъ своитѣ единородни сподвижници, той не може да възлюби и Онзи Небесенъ Отецъ, който го е натоварилъ съ мисия.

19.

Въроотстъпникът насажда въ сърцето си недоу-
мъние, вълнение и тревога — хвърля се слѣпишкомъ
въ яма отъ бедствия — и после дума на Бога: „Ти си
несправедливъ! Защо си създаде мъжи и патила?“

20.

Мнозина словоборци сж се опитвали да формули-
ратъ правила нѣкакви за мѣдро живуване основано
на богоотрицание.

Но подобна безбожна мѣдростъ винаги се е пре-
върщала въ самообожаване.

Нѣма човѣшко сжщество, което да не е чувству-
вало — въ кой да е периодъ на живота си — потрѣба
отъ почитание къмъ единъ Върховенъ Духъ, къмъ едно
Свърхсжщество.

Изгуби ли човѣкъ вѣра въ Бога — замѣня я съ се-
бепоклонство — замѣня я съ обожаване на своя-
та сила, на своето знание, на своя разумъ, на своитѣ
инстинкти, на своитѣ плътски влѣчения, на своето чо-
вѣшко естество.

Богоотстъпникъ — това е човѣкъ падащъ на ко-
лѣне предъ своя собственъ ликъ!

Неговата логика е такава:

— Нѣма Богъ. Азъ съмъ една разумна сила. Ни-
що не стои по-високо отъ една разумна сила. Значи,
азъ съмъ божество!

21.

Мнозина си даватъ следното питане:

— Ако Богъ е мѣдростъ всеобемна и безконечна,
— ако философия значи любовъ къмъ мѣдростъта,
защо има философи богоотрицатели?

На подобно питане лесно може да се отговори.

По своитѣ послѣствия — философското богоот-
рицание не се отличава никакъ отъ богопознание.

Боготрицателтъ играе роля на сѣнка.

Сѣнката не е никакъ отрицание на свѣтлината.

Сѣнката сочи на свѣтлината, сѣнката доказва свѣ-
тлината, сѣнката дава смисълъ на свѣтлината, сѣнката
улеснява тържеството на свѣтлината.

Представете си какво нищожно нѣщо би била
майската зора — ако не бѣше предшествувана отъ
гжсти мракове!

22.

Често се говори, че полуученостъта отклонява
отъ религията, когато наопаки, великата наука усили
религиознитѣ инстинкти.

Но малцина се питатъ защо това е така?

Ето причината. Повърхностното знание се сили
да намира, въ въпроситѣ, които разглежда, неясноти,
тъмноти, трудности, противоречия, двусмислености —
но нѣма способността да окастря истината отъ тѣхъ,
да ги отлъчва отъ разума и чувството, да ги премахва
като незначителни игродумства, да ги изхвърля като
нищожни прѣчки.

Великитѣ между хората на науката сж били и хора
вѣрващи.

Сократъ, Платонъ,⁸¹ Аристотель,⁸² Нютонъ,⁸³ Га-
лилей,⁸⁴ Коперникъ,⁸⁵ Декартъ,⁸⁶ Паскаль,⁸⁷ знаяха
много добре че има истини, които сж толкова по-явни
и очевидни — колкото сж по-недосегаеми за хи-
троумни силогизми и разсжждения!

23.

Само своята преданостъ къмъ Бога ще ти обясни
вѣчността на твоитѣ сждбини.

Безконечното е въ вѣрата; а вѣрата има за основа
любовъта.

Безконечността е единение съ Бога; а що е еди-
нение съ Бога, ако не любовь?

Безконечността е тържество на божественото у човъка; а що е божественото у човъка, ако не любов?

Въра чрезъ любовта, — любовъ въ вѣрата: ако тая формула е безсмислица за тебе — ти и въ живота нѣма да намѣришъ смисълъ.

За коравосърдечния и обезвърения човѣкъ, животътъ е едно грозно видение, устроено за забава на нѣкакъвъ зълъ демонъ.

24.

Религията не е само човѣшки разумъ, който се избърсва предъ божествения разумъ; тя е още човѣшка воля, която отражава повсеминутно божествената воля. Речемъ ли за единъ праведенъ и благочестивъ човѣкъ, че той се намира въ непосрѣдствено прикосновение съ Бога — ние изказваме една абсолютна истина:

Който обича Бога — дава му убѣжище вътре въ себе си, обсебва го.

25.

Историцитѣ казватъ, че свободата не се обсебя, а се учи.

За религията можемъ да кажемъ, че тя не се учи, а се обсебя.

Тя е завоевание на духъ, който се възвишава, а не на умъ, който мѣдрува.

26.

Вѣрата не може да бѣде раздѣлена отъ любовта: човѣшката душа върви отъ любовъ къмъ вѣра, а не отъ вѣра къмъ любовъ.

Любовта е баня, която пречистя сърцето ни, и го прави достойно да бѣде обитавано отъ Бога.

70

27.

Знанието осветлява пътя на живота; само религията ни дава сили да го извървимъ.

28.

Ако си смогналъ — въ тържеството на любовта — да си обяснишъ що е вѣчностъ, ако си смогналъ — въ възторга на самопожертвуванието — да си обяснишъ що е безконечностъ — ти си обсебилъ най-великото човѣшко познание — познанието на отвѣдгробовния животъ!

29.

Нашето сърце не може да се стреми къмъ божествени истини безъ да ги обсеби.

Богъ отсѣтствува отъ насъ само когато ние не мислимъ за него.

30.

Разберете добре, че жажда за безсмъртностъ не е друго освенъ жажда за абсолютностъ.

А абсолютното у човъка не е друго освенъ божественото у него. Иначе казано, човѣкъ съпричастува отъ абсолютността въ размѣра на божествеността, която носи въ себе си.

А що е божественостъ въ насъ? Любовта, оная безмѣрна любовъ, която ни кара да забравяме себе си и да служиме на ближния си.

Можемъ, прочее, да речеме че човѣшкото същество отнася съ себе си — въ отвѣдгробовни сфери — само своето пожертвование!

31.

Човѣството се управлява изотгоре, дума единъ отъ отциѣ на църквата.

Това не значи никакъ, че човѣцитѣ не сж свободни да се управляватъ както щатъ.

71

Не, тѣ сѣ господари на своята сѣдба.

Богъ имъ дава воля да се уреждатъ и преурежатъ: но Той не имъ позволява да се опълчаватъ противъ неговитѣ планове.

Човѣшки наредби противни на божия законъ сѣ черни сѣнки задъ велемошното сияние на Бога: тѣ не го затмѣняватъ — а наопаки, сочатъ постоянно на него, като едновременно показватъ своето нищожество.

32.

Всѣко дѣло на любовь е дѣло религиозно.

Всѣко религиозно дѣло е дѣло на любовь.

Единъ отъ великанитѣ на християнската църква, блаженниятъ Августинъ⁸⁸, получилъ еднѣжъ следното запитване отъ нѣкой си новопокрѣстенъ християнинъ.

— Какво да правя, за да спася душата си?

Августинъ отговорилъ:

— Люби, люби безмѣрно, люби отъ всичкитѣ сили на сърцето си, и прави каквото щещъ!

Смисльотъ на Августиновитѣ думи е този:

— Ако въ твоео сърце обитава любовь чиста и неизмѣнна, всѣко твое дѣло ще бѣде праведно и свето.

33.

Искате ли да откриете Бога въ вселената, носете го въ душата си.

Бѣдете абсолютень въ вѣрата си — и тогава Богъ, който е Върховната Абсолютность, ще се вѣсти — велемошень и всеобемащъ — предъ вашитѣ погледи.

34.

Идеята за божествена безконечность е доказателство, че Богъ сѣществува.

Само Богъ би могълъ да все въ слабия и ограниченень човѣшки умъ мисль за своята всевѣчна сила и всеобемна мѣдрость.

35.

Теолозитѣ говорятъ често за божественото човѣка.

Това значи, че добродетелниятъ човѣкъ носи Божество въ себе си.

Цѣлото божество ли?

Не. Отражение отъ него, отломъкъ отъ неговата чистота, мощь, светость.

Добродетелниятъ човѣкъ е една мисль на Бога.

36.

Безъ свобода нѣма Богъ.

Само волень и независимъ духъ може да търси и да намѣри началото на разумната любовь и на всевѣковната правда.

Безъ Богъ нѣма свобода.

Всѣкаквѣ човѣшки редъ е солидарень съ общосвѣтовната уредба — а общосвѣтовна уредба е немислима безъ върховень уредникъ.

37.

Човѣшкитѣ пѣтица, тукъ на земята, минаватъ презъ три бездни — миналото и неговитѣ мракове, настоящето и неговата бързопреходность, бѣдещето и неговата неизвѣстность.

И никаква човѣшка мощь или наука не сѣ въ състояние да потулять тѣзи три бездни; потуля ги само вѣрата въ божествената правда, милость и доброта.

38.

Като изхажява физическитѣ ни сили — животътъ често омаломощава духовната ни мощь. Светостята

състои въ това велико преимущество — да минемъ презъ грозотиитъ на живота, безъ да опетнимъ душата си.

Богъ сякашъ е казалъ на човѣшкото същество: — ще бждеши избранникъ мой при едно условие: — ще те поставя да живѣешъ въ черни ями, но искамъ да свѣтлѣешъ тамо съ духъ благъ и неуморно добротворство.

39.

Престани да ми говоришъ за божество, Сократе⁸⁹. Азъ не вѣрвамъ въ божество!

— Струва ти се че не вѣрвашъ!

— Какъ така? Не вѣрвамъ — като казвамъ — не вѣрвамъ!

— Ако ти бѣше добродетеленъ човѣкъ, щѣхъ да обърна внимание на твоитъ думи. Но ти си затъналъ въ пороци. И твоето невѣрване въ Бога не е друго нѣщо освенъ нежелание да съществува единъ Богъ. Ти приличашъ на младежъ развратникъ, който — за да избѣгне изобличенията на баща си — обръща се къмъ него съ следнитъ думи:

— Не те признавамъ за баща, не искамъ да имамъ баща!

40.

Най-добриятъ начинъ да повѣрваме въ Бога е да нѣмаме причина да се страхуваме отъ Него — сиречь да нѣмаме причина да пожелаваме неговото несъществуване.

За оня, който е насадилъ веднѣжъ за винаги чистота въ сърцето си и благость въ душата си — съществуването на Бога е истина очевидна и неоспорима.

Прочее, пречистете вѣтрешния си животъ, преиздайте се духовно, вие, които дирите Бога.

Имайте вѣтре въ себе си живѣлище достойно да бжде посетено отъ Бога — и Богъ ще го посети!

Климентъ Александрийски⁹⁰ дума: „Искате ли да ви покажа Бога, докажете ми предварително че не сте нито мамници, нито горделивци, нито хищници, нито плътоугодници!“ (Stromatos, V, 11).

Исто тѣй говори и Теофиль Антиохийски⁹¹ (Ad. Antiochicum, lib. 1, 2).

41.

Богъ бодърствува надъ насъ.

Но той ни дава да разбереме, че трѣба и ние да бодърствуваме надъ себе си — и че липсата на подобно бодърствуване е съпрегната съ голѣми опасности за насъ.

Той прояснява, прочее, своята намѣса въ нашитъ работи само по единъ начинъ — като ни дава разумъ и разсѣдѣкъ.

Предвидливостта трѣба да изхожда отъ насъ.

Той очертава пѣтя ни — и ни дава очи.

Ние трѣба да виждаме яमितъ.

42.

Отъ самоотверженостъ къмъ спасение, — это въ четири думи цѣлата религиозна истина.

Богъ е уредилъ човѣшкия животъ така — че когато достигнемъ да забравимъ себе си, тогава само да бждемъ полезни за себе си.

43.

Нека насадиме въ душата си работи свръхвременни, и нека се не боиме отъ разрушителното действие на времето.

Всичкитъ истини сж у Бога, — и всѣка истина изхожда отъ Бога.

И всѣка богоданна истина намираща убѣжище вѣтре въ насъ — превръща се въ стража, която ни пази отъ провала и гибель!

Тръгнемъ ли по пътя на самопревъзпитанието и самопреустройството — Богъ ще ни помогне; но не трѣба да очакваме неговата помощъ още при първифи ни крачки.

Когато става нашъ сподвижникъ и съдеецъ, Богъ чака ние да наченемъ. Той не обича да почнува преди насъ.

Всичко, което става на свѣта е полезно за плановѣтъ на Бога.

Иначе казано, каквото и да става на свѣта, Богъ не губи нищо.

Не изпадайте, прочее, въ отчаяние, вие които сте сътрудници и сподвижници на Бога.

Вие работите за едно дѣло, което не може да пропадне.

Тържеството, може би, не ще дойде скоро; Богъ обича да протака своифи предприятия.

Но какво значатъ скоростъ и мудностъ за божията вѣчностъ?

— Сократе, божеството не винаги е благосклонно къмъ човѣцитѣ. . . Защо то ми отказва нѣща отъ които имамъ толкова голѣма потребба?

— Я ми кажи, болниятъ ли избира лѣкарствата отъ които има нужда, или ги избира неговиятъ лѣкаръ?

— Избира ги лѣкарътъ, разбира се!

— Е добре, божеството е тоже лѣкаръ. . . То лѣкува нашата немощъ, нашата нищета, нашата безнадежностъ. . . Остави го да реши кои работи сѣж потребни за твоео доброденствие, и кои работи не сѣж потребни. . .

— Но нима божеството не трѣба никога да се вслуша въ нашифи просби и да изпълнява нашифи пожелания?

— Божеството се отзовава на маждри просби. А ето каква бива просбата на маждрия човѣкъ: — Свѣтовний Владѣтелю, не ми давай това, което е вредно за мене, макаръ и да го искамъ, а дай ми това, което е полезно за мене, макаръ и да не ти го искамъ.

Отечеството живѣе чрезъ всички насъ — които живѣемъ въ него; нашиятъ животъ е неговъ животъ; неговиятъ животъ е нашъ животъ.

За да добрува отечеството трѣба да добруватъ неговифи деца; тѣ за да добруватъ трѣба да бждатъ свързани съ връзкитѣ на братска солидарностъ.

Прочее, любовта къмъ отечеството започва съ любовъ къмъ ближния.

Но ако всичко трѣба да започва отъ своето начало — нека не забравяме че началото на всичко е Богъ.

Прочее, любовта къмъ ближния започва съ любовъ къмъ Бога.

Всичко, което ние дължиме на творението — дължимъ го преди всичко на твореца. Всѣки дългъ е дългъ къмъ Бога.

Нашата преданостъ, нашето служене на ближния има за гаранция нашата преданостъ, нашето служене на Бога.

И ако е позволено съ една дума да съкратиме всичкитѣ правила на етиката — и всичкитѣ веления на религията, ето тая дума:
Богочитание.

Изучавайте космогонията,⁹² обсебете знанието на законитѣ, които управляватъ вселената.

Нашитъ познания по свѣтоустройството и свѣто-
движението сж солидарни съ нашитѣ религиозни на-
чала.

Редътъ, който цари навсѣкжде въ безконечността
— пълень, неизмѣненъ и свършенъ редъ — ще ви
покаже дали свѣтътъ е дѣло на единъ Уредникъ или
на слѣпия случай.

49.

Радостень ли си, дай на Бога дѣль отъ радостъта
си, въ видъ на благодарствена молитва!

Тжжъень ли си, постави Бога между себе си и тж-
гата си!

50.

Подкачи да вѣрвашъ — и вѣрата ще ти донесе
доказателства за своята истинность.

Тя прилича на честень пѣтникъ, който носи вина-
ги съ себе си удостовѣрение за своята самоличность.

51.

— Сократе, трѣба ли да се боимъ отъ божеството?

— Отъ божеството не трѣба да се боиме, — но
трѣба да се боиме отъ онѣзи, които не се боятъ отъ
божеството!

— Но ако трѣба да се боиме отъ онѣзи, които не
се боятъ отъ божеството — то и ние трѣбва да се
боимъ отъ божеството!

— Не е тъй! Ние знаеме що има въ душата ни, и
ако сме добродетелни хора, ако сме хора на длъжно-
стъта, нѣма защо да се боиме отъ божеството. Но ние
не знаеме що има въ душата на ближния — и когато
той ни дава да разбереме, че се бои отъ божеството,
дава ни и гаранция, че е добродетелень мжжъ.

52.

Безумно е да се молимъ на Бога да промѣни въ
наша полза реда установень отъ него. Чрезъ подобна

молитва ние бихме давали урокъ на Бога.
Друга е целъта на молитвата. Тя е възходъ на тво-
рението къмъ твореца.

Ние трѣба да се молимъ на Бога да съкрати —
колкото е възможно повече — разстоянието между
насъ и него.

53.

Не забравяй никога че тукъ — на земния свѣтъ —
ти си единъ пратеникъ, и че всѣка мисия бива послед-
вана отъ смѣтководане. Най-важната, първата духовно-
нравствена истина е тая: човѣшкото сщчество е отго-
ворно предъ своя Създателъ.

54.

Въ часа когато смогвате да направите добро на
едно живо сщчество — макаръ на най-малкото и най-
незначителното — вие бивате сподвижникъ на Бога.

55.

Ако сте усѣщали нѣкога радостъ, която напълно
да задоволява вашата съвѣсть — вие имате понятие
за наградата, която Богъ дава на праведнитѣ хора.

56.

Колкото по-безнадежно е положението ти, тол-
кова по-гольма да бжде надеждата ти. . .

Когато настѣпва за човѣшко сщчество тежка жа-
лейка — Богъ се вслушва въ всичкитѣ негови вопли и
позиви.

57.

Който е разбралъ, чрезъ могъществото на лю-
бовъта, що е вѣчность; който е разбралъ чрезъ радос-
титѣ на самопожертвуванието, що е безконечность —
обсебилъ е познание за отвѣдгробното битие.

58.

Просвѣтена, мъдра и крепка воля — ето единственото могъщество което Богъ одобрява и насърчава у човѣцитѣ.

59.

Мъдъръ човѣкъ е само благочестивия човѣкъ.
Мъдростта би била най-жестока ирония и най-гибелна самозаблуда — ако значеше друго нѣщо освенъ познание на божествената воля.

60.

Отшелничеството престава да бжде самолюбие само при едно условие: когато отшелникътъ не бѣга отъ човѣцитѣ, а дири общение съ Бога!

61.

Самотията опѣтва къмъ духовно падение, когато самотникътъ е свѣтомразець.
Самотията води къмъ нравствено съвършенство, когато самотникътъ има за събеседникъ Бога.

62.

Едно щастие е достижимо въ земнитѣ срѣди: покаять на сърцето и на свѣстьта. А тоя покой е нераздѣленъ отъ любовьта къмъ Бога.

63.

Разберемъ ли добре свѣтовния редъ — опѣтваме се къмъ Бога . . .
Разумътъ у истинския мъдрецъ е най-доброто кадило предъ божия олтарь!

80

64.

Теглото е наставникъ пратень намъ отъ Бога.
Тръба, обаче, да разбираме езика му.

65.

Обезвѣренъ ли си — обезнадежденъ си.
Само вѣрата въ Бога поражда вѣра въ свѣтла бждинна.
Богъ е надежда.

66.

Философътъ намира безконечността въ природата.
Само вѣрващиятъ я намира въ душата си!

67.

Безконечността разбира само онзи, който може безконечно да обича.
А това значи, че човѣкъ намира Бога само чрезъ любовьта.

68.

Божественото у човѣка — то е влѣчение къмъ истинното, хубавото и доброто, сиречь оная искрица отъ мъдростъ и сила, която Богъ е поставилъ въ душата на всѣкиго отъ насъ.
Всѣки отъ насъ е една мисль на Бога!

69.

Да бжде човѣкъ мъдъръ — то значи да бжде благочестивъ.
Ако мъдростта бѣше друго нѣщо освенъ познание на божията воля — тя щѣше да бжде най-жестоката ирония и най-грубата илюзия.

70.

— Сократе, жаль гнети сърцето ми.
— Защо?

6

81

— Заради тъмнитѣ работи, които се вършатъ въ човѣшкитѣ вертепи.
— Всички тъмни работи сѣж времена. Издигни мислитѣ си до отвѣждоблачнитѣ простори ... Надъ облацитѣ грѣе винаги слънце!

71.

Не трѣба да забравяме никога, че въ нашия стремежъ да откриеме нѣщо въ дълбочинитѣ на божествената безпредѣлность и вѣчность — умьтъ и разсѣдкьтъ сѣж слаби очила, а сърцето е могъщъ далекогледъ.

72.

Богъ не влиза въ сърцето ни несъпровожданъ отъ надежда.
Надеждата не влиза въ сърцето ни непридружена отъ Бога.
Вѣрата бива винаги подкрепена отъ истинска жизнерадостъ.
Истинската жизнерадостъ поражда винаги вѣра.

73.

Да победи човѣкъ страститѣ си, извънъ всѣка мощь отъ Бога — това не се е виждало никога.
Както всѣка светостъ е възходъ къмъ Бога — всѣко разумно самовъздействие е даръ отъ Бога.

74.

Великото знание и великата скръбъ иматъ еднаква последица — приближаватъ душата до Бога.

75.

Богъ е любовъ.
Не вѣрвате ли въ любовта, не вѣрвате въ Бога.
Не вѣрвате ли въ Бога, не вѣрвате въ любовта.

76.

Безъ вѣра въ Бога — съвѣстѣта е самоомнение, мждростѣта самовъзвеличение, любовта преходна омая, надеждата безсмисленъ блѣнь.

77.

Човѣкъ поставя много нѣща въ сърцето си, обаче празднота не липсва въ него.
Едничькъ Богъ може да го изпълни.

78.

— Мждрецо, корабътъ на моя животъ претърпѣ крушение!
— Хвърли котва въ небето!

ХРИСТИЯНСТВО

1.

Имахме случай, преди двадесет години, да се разговоримъ съ единъ бележитъ християнски деецъ — въ единъ западноевропейски градъ.

Въ тоя разговоръ — между други работи — ние запитахме нашия събеседникъ:

— На коя партия сте членъ?

Той ни отговори сериозно:

— На оная, която никога не губи нищо — каквито и да бждатъ политическитъ обстоятелства!

Ние го изгледахме съ недоумение.

Той продължи:

— Великата задача, която имахъ да реша въ живота си бѣ тая: разумно и мъдро ли е да се подвизавамъ подъ жалкитъ човѣшки пандери⁸³ — когато имамъ предъ себе си живоносното и вѣчнолжчисто знаме на евангелскитъ истини?

И решихъ да раторствувамъ подъ знамето на Богочеловѣка.

Азъ съмъ сподвижникъ и съратникъ на Онзи, който е казалъ:

— Обичайте се като сѣщи брата, защото сте деца на сѣщия Отецъ!

Азъ съмъ съ Бога, — да съгласявамъ моята воля съ неговата повеля е моя върховенъ политически принципъ.

Историята на човѣчеството и историята на християнството показватъ че всичко гине — и че божието

дѣло само не сгинва, — сиречь, че каквото и да се върши по свѣта Богъ не губи никога нищо.

А щомъ е тъй, който е съ Бога тоже не губи никога нищо!

2.

Богъ е знание, сила и любовъ.

Но Богъ не е създавъ свѣта, за да прояви своето знание и своята сила.

Знанието и силата на Бога, по своята природа, могатъ да стоятъ затворени сами въ себе си, да свѣтлятъ и благодушествуватъ сами за себе си.

Богъ е създавъ свѣта, за да даде свободенъ ходъ и изразъ на своята любовъ.

Любовъта има потребъа отъ проява.

Любовъта не може безъ общение.

Любовъта иска да действува, да твори, да произвежда радостъ, да доставя добротестина; любовъта клони да се размножава и обобщава; любовъта е несъмвѣстима съ самотностъ.

Богъ пожела — отъ любовъ — да превърне всемирната пустота въ всемирно битие. Творенията на Бога сѣ рожби негови; Богъ е родителъ.

И когато Евангелието ни казва: — бждете свършенни както вашиятъ Небесенъ Отецъ е свършенъ — тоя съветъ трѣба да се разбира така: — обичайте безкрайно, и вашата любовъ ще ви приближи до вѣшня Небесенъ Отецъ, който е любовъ безконечна!

Погрѣшно разсждаватъ, прочее, онѣзи които отъждествяватъ душевното усвършенствование съ умствената култура.

Душевното усвършенствование стои въ развитието и увеличението на любящата душевна мощъ.

Най-благъ, най-чистъ типъ на човѣшко сѣщество е любящиятъ човѣкъ.

И като изхождаме отъ евангелската доктрина — ние можемъ да твърдимъ, че човѣкъ който разсжда-

ва право, но обладава лошо сърце, стои по-далеко от Бога, отколкото човък съ разсъдъкъ ограниченъ, но чиего сърце никога не е било опетнено отъ поквара и злорадство.

3.

Дѣленията и подраздѣленията на времето иматъ за целъ да олесняватъ ума въ неговитѣ изчисления.

Всѣщностъ тѣзи дѣления и подраздѣления на времето не съставляватъ никакъ мѣрило за живота. Подобно мѣрило стои въ нашата способностъ да обичаме.

По мнението на светитѣ Отци на Църквата, християнството — като насажда любовь въ душиѣ и разбираме на божие дѣло чрезъ любовь, опятва времнитѣ земни сѣдбини къмъ безконечни свърхземни сѣдбини.

— Никѣже да оубойтѣ смѣрти, дума Иоанъ Златоустъ⁹⁴, свободи бо насъ спасова смѣрти!

Любовта е всепобедна! Любовта победи смъртта! — Ето какво ново учение донесе християнството на човѣшкитѣ общества.

Чрезъ любовта човѣшкото сѣщество смогнува да си обясни що е безконечностъ — смогнува да открие въ себе си това що не сгинва.

Чрезъ любовта човѣшкото сѣщество преминава, тъй да речеме, живо презъ гроба!

4.

Има ли християнски социализъмъ?

Да.

Евангелието осжда изобилието и разкошността — когато тѣ съседствуватъ съ голотиата и гладостията.

Християнство значи братство.

А братство значи общностъ на всички земни блага.

Но християнство значи и миръ.

То осжда онази общностъ на блага — която се достига чрезъ кръвопролития.

Богочеловѣкътъ знаеше добре, че насилието по-влича насилие, че злото ражда зло. Той ни учи да по-добряваме земната си участь, да услуждаме живота си, само чрезъ кротостъ, смирение и благодушие — само чрезъ добрини.

Подражайте на Богочеловѣка и вие, наставници народни. Помнете, че добродетель има само една — добрината!

Сѣйте — тихо и безметежно — семената на съ-страданиято, милосърдието и челоуѣколюбиего.

Бждете социалисти; но бждете християни социалисти.

Нехристиянскитѣ социализъмъ възлага всичкото си упование на законодатели-сектанти. Редътъ исканъ отъ него, ще бжде редъ наложень, редъ натрапень.

Християнскитѣ социализъмъ очаква обновата на обществения редъ отъ възраждането на сърцата, отъ общото превъзпитание.

За ново общество сж потрібни нови хора.

Трѣба да зацари новъ духъ, сиречь трѣба Евангелието да зацари на ново, — за да дойде ново устройство.

Да, християнскитѣ социализъмъ ще бжде осжде-ствень чрезъ силата на въздействието на братската любовь — а не чрезъ силата и въздействието на държавни нѣкакви установления или властнически нареждания.

Като ще бжде тържество на любовта — християнскитѣ социализъмъ ще бжде и тържество на разума.

Въ християнския социализъмъ неимотнитѣ нѣма да рекатъ на имотнитѣ:

— Ще ви вземемъ каквото имате!

Напротивъ, имотнитѣ ще рекатъ на неимотнитѣ:

— Даваме ви всичко отъ което се нуждаете.

Иначе казано, евангелско-социалистическитѣ идеаль ще бжде достигнатъ не чрезъ в з и м а н е — а чрезъ даване.

Заможните християни ще се придържат о програмата очертана тъмъ отъ Ивана Златоуста въ следнитъ думи:

— Нека богатитъ да не забравятъ никога че тѣ не сж пълни властници на своето имане — а сж ковчежници на сиромаситъ.

Отъ своя страна, беднитъ християни ще се съобразяватъ съ програмата дадена тъмъ отъ блаженния Августинъ:

— Не вѣрвайте, че ще можете да всадите правда въ обществото чрезъ грабене. Всѣко добро, което се върши чрезъ насилие е лъжовно добро!

5.

Социалиститъ думатъ:

— Нека промѣнимъ законитъ!

Християнитъ думатъ:

— Човѣцитъ не сж за законитъ, а законитъ сж за човѣцитъ, понеже законитъ сж изразъ на общитъ нравы, отражение на общия духъ, проява на общата съвѣсть. Прочее, преди да промѣнимъ законитъ, нека промѣнимъ хората.

Социализмътъ се стреми да действува изотвън навътре, сиречь тръгва отъ външния животъ, за да проникне въ вѣтрешния животъ.

Той дума:

— Материята ще поправи и уреди духа!

Християнизмътъ се стреми да действува изотвътре навънъ, сиречь тръгва отъ вѣтрешния животъ, за да се насади въ външния животъ.

Той дума:

— Духътъ ще преустрои и дисциплинува материята!

Социализмътъ иска да наложи това, което той счита за добро.

Християнството не натрапва нищо; то превъзпитава душитъ — за да може доброто само да се наложи.

— Целъта оправдава насилието, увѣрять социалиститъ, ние ще станемъ водачи на тълпитъ, за да ги принудимъ да заживѣятъ разумень и щастливъ животъ! — Потрѣбно е, твърдятъ християнитъ, щото не само водачитъ, но и воденитъ да разбиратъ какво нѣщо е разумень и щастливъ животъ. По пѣтя на напредъка не се върви съ тласкане и блъскане, сиречь съ принуждение — съ добра воля и добро разбиране. живѣе и да се развива лека-полека, докле дойде день

Социалиститъ заключаватъ: нека човѣчеството да умре, ако неще да възлюби правдата!

Християнитъ заключаватъ: нека човѣчеството да живѣе и да се развива лека-полека, докле дойде день да възлюби правдата!

Решението на всичкитъ социални въпроси стои въ тѣзи две думи: взаимна любовъ.

Дайте ми граждани, които да милѣятъ единъ за другито — ще ви дамъ общество идеално, добре уредено.

Сектантитъ иначе мислятъ. За тѣхъ в з а и м н а т а любовъ е непълна формула; тѣ я допълнятъ така: в з а и м н а в р а ж д а. Споредъ тѣхъ, само онзи знае да обича — който е лють и върль въ своитъ умрази.

Сектантътъ дума:

— Който не отъждествява своя умъ съ моя умъ, не ме обича; който не ме обича — дава ми правото да го сгазя и унищожа.

Въруюто на сектантитъ е това:

— Единомислие чрезъ взаимноизтрѣба!

Общество отъ сектанти — то е общество посрѣдъ което всѣки ратува противъ всички, и всички ратуватъ противъ всѣкиго.

6.

Задачата на прогреса е двойна — премахване на невежеството у тълпитъ, — премахване на егоизма у водачитъ.

А подобна задача може да реши само християнското учение, — онова учение което ни дава да разбереме, че живоносна свобода, сиречь редъ, хармония и добротестина, има само въ истината, и че същността на истината е любовъ къмъ ближния!

7.

Богъ Саваотъ — у еврейтъ — бива твърде често безъ мѣра строгъ — строгъ до неумолимостъ и безпощадность.

Богъ Отець — у християнитъ — е винаги снизодителенъ, благъ, милостивъ и чловѣколюбивъ.

— Не хощети бо, владико, — дума Василий велики⁹⁵, — созданиа твоёю руку погубити, ниже благоволити, ѡ погйбели чловѣчестѣй, но хощеши всѣмъ спастися, и въ разумъ истинны прїити.

У Симеона Метафраста⁹⁶ четеме:

— Нѣсть грѣхъ, владико, побѣждающъ чловѣколюбие твоё.

Исто тѣй говорятъ и отцитъ на западната църква.

Блаженный Бернардь⁹⁷ дума:

— Господи, предавамъ се на Твоитъ бащински ржце. Ако Ти ми даде подкрепата си въ житейскитъ бури, ако Ти ме направи да жаднѣя за истина, за свѣтлина и за любовь, — Ти не направи това, за да ме излъжешъ въ последната ми минута. Ти нѣма да искашь да се удавя въ минутата когато се прибирамъ вече въ пристанището!

8.

Стоицитъ пренасѣха геройски теглото, мжката и страданието.

Но тѣ не змогаваха да си дадатъ отчетъ, защо страдатъ, защо сж измжчвани.

Само християнството е могло да обясни какъвъ е смисълътъ на мжчилата.

Само християнството показва, че изпитната е пречистване, прераждане, пресъздаване. . .

— Омый мя слезами мойми — дума Симеонъ Богословъ⁹⁸.

9.

Работи постоянно надъ себе си, изглаждай и преизглаждай себе си, — думаха старовремскитъ гръцки и римски стоици.

Християнството донесе на човѣцитъ друго учение.

Неговитъ знаменосители думаха:

— Най-доброто срѣдство да работимъ надъ себе си, сиречь да подобряваме себе си, е да забравяме себе си и да отиваме да служимъ на онѣзи, които бедствувать и мжченичествувать въ живота.

10.

Човѣшкиятъ гений е произвелъ книжовни творения за които може да се рече, че сж ржководство за най-възвишена, най-чиста, най-света любовь. Такава е сбирката на Марка-Аврелия⁹⁹ „Къмъ себе си“. Такава е сбирката на Епиктета¹⁰⁰ „Размишления“. Такава е и сбирката на Т. А'Кемпи¹⁰¹ Imitatio Christi. . .

Това сж книги, които ни учать какъ да бждемъ щастливи чрезъ радостта, която доставяваме на ближния си; това сж книги на всевътовната и всеобемна добрина; това сж книги на живота, книги на животворната мисль и на живоносното чувство.

Само една книга стои по-високо отъ тѣзи свѣтли творения. Тя не е само оживителна книга — тя не е само книга на живитъ идеи — тя е дословно жива книга. Тя не ни учи само да обичаме, тя отива подалеко: тя ни обича! Тя ни обича както знае да обича едно живо Същество, което обладава върховна мощъ и мждрость. Тая книга се зове Евангелие!

11.

Подирь една страница прочитъ отъ Стария заветъ — прочитайте три страници отъ Новия Заветъ. Мойсеевиятъ законъ дума: бждете безмилостни къмъ враговетъ на вашето племе! Исусовото благовестуване дума: правете добро на онъзи, които ви преследватъ! Мойсей се грижи за добротестината на избранитъ.

Исусъ дири избранници между добритъ!

12.

Всичкиятъ блага на цивилизацията иматъ единъ и сжщъ източникъ — Евангелието.

Евангелието съдържа най-блѣскави уроци за волно развитие и самостоятелно унапредване.

Като отклони разумнитъ люде отъ колѣнопреклонство предъ фарисейтъ и отъ безпрекословно изпълнение на тѣхнитъ повеления, — като събори владичеството на едни бездушни наредби и традиции, имащи за целъ увѣковчаването на враждитъ и раздоритъ между братя и между членове на обществото — Богочеловѣкътъ ни научи да се опълчаваме безъ двомение противъ всякаво духовно порабощение, противъ всякакъвъ натискъ върху личната и общата съвѣсть!

13.

Ако подиримъ една обща формула — чрезъ която да съкратиме молитвениятъ думи на великиятъ християни — тая формула би била следната:

— Господи, направи да те позная — като те намирамъ винаги въ себе си — и направи да позная себе си — като се виждамъ винаги зависимъ отъ твоята воля!

14.

Богъ не иска да се грижиме премного за себе си — да се занимаваме постоянно съ себе си.

Самоохрана — систематическа самоохрана, въздигната до висота на неизмѣненъ принципъ — води непремѣнно къмъ самообичъ.

Евангелието осжда подобна самоохрана.

Евангелието не е освенъ ржководство — какъ да служиме на ближния си, какъ да промисляме за сираци, вдовици, неджгави и страдащи — какъ да диримъ радостъ и задоволство само въ ображдането и задовляването на ближнитъ си.

Богъ не ни позволява да спаяваме душата си иначе, освенъ като ставаме людски спасители.

Самопомощъ чрезъ самозабрава — ето въ три думи цѣлата доктрина на християнското добротворство. Себе си ще обезбременишъ, само като обезбременявашъ другитъ, дума блаженный Августинъ.

Богочеловѣкътъ се яви на земния свѣтъ не като заповѣдникъ — а като служителъ.

Когато оми нозетъ на своитъ ученици — Той имъ ладе да разбератъ, че тѣ нѣматъ права надъ обществото, а обществото има права надъ тѣхъ!

15.

Единъ отъ отцитъ на църквата съкращава животописание на Богочеловѣка въ следнитъ седемъ думи: — Мина презъ земното живѣлище като правѣше добрини!

А ето какъ бихме могли да съкратиме въ три ре-душки Новия Заветъ:

Който може да въздигне сърцето си до любовъ безкрайна и всеобемна — ще всади едновременно въ духа си вѣра въ дълговѣковността на човѣшкитъ сждбини — и ясно разбираше на задгробното битие!

16.

Появата на Евангелието между човѣцитъ може да бжде охарактеризувана съ три думи: Изгрѣ — не залъзе!